

залгалтануудые нэмэхэдээ, үгын үүриин сохиолтотой аялгании дахуулж бэшээ, харин үгын үүлэйн үзгэгээ дахуулж бэшэхэ, жэшээнь: Иванова – Ивановагай; Ивановагаар; Бельская – Бельскаягай; Анастасия – Анастасиягай, Анастасиягаар; радио – радиогий, радиогоор, каноэ – каноэгэй, каноэгээр.

§ 35. Удаан ы, ии аялгануудаар үүлтэдэг үгэнүүдые дифтонгоор үүлтэхэн үгэнүүдтэй адляар зохицуулха, жэшээнь: зугы – зүгээ, зугы, зүгыгөөр, түрии – түриши, түригөөр.

§ 36. Хэлэнэй үзүүрэй тогтууритай н хашалганаар үүлтэдэг үгэнүүдые зохицуулхадаа, энэ н-иинь ямаршье падеждэ унагаангүй бэшэхэ, жэшээнь: стакан – стаканий, стакана, стакание, стаканаар, стакантай, орон – ороний, оронго, орониие, ороноор, оронтой, оронгоо.

Хэлэнэй үзүүрэй тогтууритай н хашалганаар үүлтэдэг үгэнүүдые зохицуулхадаа, энэ н-иинь үйлын, зэбсэгий падежнүүдтэ унагаажа бэшэхэ, жэшээнь: нун – нүнэй, нүнэг, нүнэе, гү, али нү, нүөөр, нүнтий, нүннөө; нарhan – нарhanай, нарhanга, нарные гү, али нарha, нарhaар, нарhanтай, нарhanhaa.

VI. Олоной тоогий суффикснууд

§ 37. Б, в, г, д, з, м, н, п, с, ф, х, ц хашалганаар, урдаа хашалгантай м үзэгөөр үүлтэдэг үгэнүүдтэ олоной тоогий -ууд (-үүд) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: тусэб – тусэбүүг, гаршаг – гаршагууг, араг – арагууг, колхоз – колхозууг, ном – номууг, орон – оронууг, окон – оконууг, градус – градусууг, шкаф – шкафууг, немец – немецууг, цех – цехууг, состав – составууг, класс – классууг, механизм – механизмууг, фильм – фильмууг.

§ 38. Аялан үзэгүүдээр, зөвлэн тэмдэгээр (ы, ч, ш, щ, ж, л, р) хашалганаар, урдаа хашалгантай м үзэгнөө бэшэхэ хоёр-гурбан хашалганаар үүлтэдэг үгэнүүдтэ олоной тоогий -ууд (-үүд) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: хада – хадаанууг, нохой – нохойнууг, хюре – хюреенууг, пальто – пальтонууг, такси – таксиинууг, артель – артельнууг, врач – врачнууг, плаш – плашиууг, гараж – гаражнууг, тунал – туналнууг, метам – метамнууг, гэр – гэрнууг, пункт – пунктнууг, театр – театрнууг.

§ 39. Хэлэнэй үзүүрэй үзэгөөр үүлтэдэг үгэнүүдтэ олоной тоогий -гууд (-гууд) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: дэн – дэнгүүг, булан – буланууг, ан – ангууг.

§ 40. Тогтууригүй (унадаг) н үүлтэй зарим үгэнүүдтэ, -гла (-гээ, -гшо), -ааша (-ээшэ, -ошо, -өшэш) гэжэ суффикснудаар үүлтэдэг үгэнүүдтэ, мүн "нүхэр" гэжэ үгэдэ олоной тоогий -д суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: морин – мориг, хонин – хониг, шубуун – шубууг, эрдэмтэн – эрдэмтэг, хүдэлмэришэн – хүдэлмэришэг, нурагша – нурагша; баригша – баригшад, ябагша – ябагшад, ябааша – ябаашад, нүхэр – нүхэг.

VII. Нюурта хамаадалай залгалтанууд

§ 41. Аялангаар, и үзэгөөр (тогтууритай, тогтууригүй, хэлэнэй үзүүрэй н – эдэ бүгэдэ унадаг), мүн урдаа хашалгантай р-нээ бэшэ зэрглэн 2-3 хашалганаар, урдаа хоёр хашалгантай зөвлэн тэмдэгээр (ы) үүлтэдэг үгэдэ нэгдэхи ганса нюурта хамаадуулан -ми, -м, олон нюурдай -мний залгалтануудые нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: дэрэ – дэрэмни, дэрэм, дэрэмнай; дэрые – дэрыемни, дэрыем, дэрыемнай; гүрэн – гүрэмни, гүрэн, гүрэмнай; гүрэнэ – гүрэндэмни, гүрэндэм, гүрэндэмнай; хүн – хүмни, хүм, хүмнай; морин – моримни, морим, моримнай; хараан – хараанни, хараан, харааннай; ан – амни, амнай; хадын – хадымини, хадым, хадыминай; тэрэгхэн – тэрэгхэмни, тэрэгхэм, тэрэгхэмнай; дэлхийн – дэлхийни, дэлхийнай; поезд – поездмни, поездм, поездмнай; поезддо – поезддомни, поезддом, поезддомнай; вождь – вождьни, вождь, вождьнай.

Ганса ба хоёр адли хашалганаар, урдаа үгэдэ суффикс гү, али залгала нэмэхэдэ унадагтүй үүлэйн и үзэгээ тогтууритай и гэдэг. Жэшээнь: орон, гүрэн, арсалан, мурэн, аян, аблага, зангижээ мэтэ үгэнүүдий үүлэйн и, мүн ордоно абланаан бухы үгэнүүдэй үүлэйн и тогтууритай байдаг.

Дээрэн суффикс гү, али залгала нэмэхэдэ, заримдаа унадаг и үзэгээ тогтууригүй и гэдэг. Жэшээнь: нун, аблан, арсалан, алтан, гүрэн, номон, булан, хэрмэн, талхан, хүсэн, наанаан, хубуун гэжэ мэтэ үгэнүүдэй үүлэйн и тогтууригүй байдаг.

хашалгантай р үзэгөөр, урдаа хашалгантай зөвлэн тэмдэгээр (ы) үүлтэдэг үгэдэ нэгдэхи ганса нюурда хамаадуулан -ни, олон нюурдай -най залгалтануудые нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: гар – гарни, гарнай; ябабал – ябабали, ябабалай; плаш – плашни, плашнай; кросс – кросни, кроснай; министр – министрни, министрнай; артель – артельни, артельнай.

§ 42. Ямаршье үзэгөөр үүлтэдэг үгэдэ хоёрдохи ганса нюурда хамаадуулан -ши, -ш, олон нюурдай -тнай залгала нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: хада – хадашни, хадаш, хадатнай; гэр – гэрши, гэртнай; пункт – пунктши, пунктнай; шинель – шинельши, шинельнай; ан – анши, антнай; морин – моринши, моринтнай.

§ 43. Аялангаар, урдаа хашалгантай р-нээ бэшэ зэрглэн 2-3 хашалганаар үүлтэдэг үгэдэ, и эсэстэй хамаанай падежий формодо (энэ н-иинь унадаг) гурбадахи нюурда хамаадуулан -нь залгалтые, н-нээ бэшэ ганса ба хоёр адли хашалганаар, урдаа хашалгантай үзэгөөр үүлтэдэг үгэдэ гурбадахи нюурдай -тнай (-най) залгалтые, тогтууритай ба тогтууригүйшии хада – хадашни, дэлхий – дэлхийн, ургы – ургын, горьё – горьён, поезд – поездн, гимн – гимни, промышленность – промышленностын; хадын – хадын, дэлхийн – дэлхийн; гар – гарын, гарараар – гарараин, гарараар, хадаарын, хадаарын; ябатар – ябатарын, ябатарын; пляж – пляжнын, пляжнай; плаш – плашни, кружок – кружогын; министр – министрни; театр – театрын; гүрэн – гүрэнни; арсалан – арсаланни; ногоон – ногоонни; артель – артельни; шинель – шинелин; ан – ангин; дэн – дэнтнай.

Уйлып болон хамтын падеждэ байхадаа, удаан аялганаар, дифтонгоор гү, али хэлэнэй үзүүрай и хашалганаар үүлтэдэг үгэдэ өөртэ хамаадалай -гаа (-еэ, -ёо) нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: унаа – унаагаа, мэдээ – мэдэгээ, нохой – нохойгоо, далан – далангаа; малтай – малтайгаа, шалтай – шалтайгээ, хүнтэй – хүнтэйгээ.

Мүн энэ -яа (-еэ, -ёо) төжэ өөртэ хамаадалы хамтын падеждэ байхан үгэдэ залгажа болохо, жэшээнь: аха – ахая; бэхээ – бэхээс; үри – үриэ; бэе – бэеэс; асарха – асархая; наран – нарая; хонин – хониёо.

§ 44. Гаралай падеждэ байхан юумэнэй нэрэ үгэдэ өөртэ хамаадалай -н залгалтые заримдаа нэмэжэ бэшэхэд.

Хамаанай падеждэ байхадаа, урдаа удаан аялгантай гү, али дифтонгтой, и үзэгөөр үүлтэдэг үгэдэ өөртэ хамаадалай -гаа (-гээ, -гоо, -гөө) мүн энэ падеждэ байхадаа, дифтонгоор үүлтэдэг үгэдэ - -нгаа (-нгээ, -нгөө, -нгөө) залгалтые нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: хадын – хадынгаа, бээлэйн – бээлэйнгээ, өөрэн – өөрингээ; оёдолов – оёдоловнгоо, малай – малайнгаа.

Хамаадалай залгалтануудай таблица

Хэдийлэх шоур бз	Тоо	Залгалтанууд	Жэшээнүүл
Ингээхин	ганса	-мни, -м; -ни	ручкамни, ручкам, ручкыемни, гүрэмни, гүрэм, моримни, морим, дэмни, поездмни; гарни, министрни
	олон	-мнай; -най	ручкамнай, ручкыемнай, гүрэмнай, моримнай, дэмнай, поездмнай; гарнай, министрнай
Хоёрдохи	ганса	-ши, -ш	ручкашини, ручкаш, гүрэнши, гүрэнш, моринши, дэмни, дэмни, поездши, гарши, гарши, министрши
	олон	-тнай	ручкатнай, гүрэнтийн, моринтнай, дэнтнай, гартийн, министртнай
Гурбадахи		-нь; -нын (-най); -нинь; -гын	ручкань, ручкыен, поездн, актив, промышленностын; гарын, указын, хадаарын, хадаарын; гүрэнни, моринни, артельни; ангин

VIII. Өөртэ хамаадалай залгалтанууд

§ 45. Зүгэй, үйлын болон зэбсэгий падеждэ байхадаа, хэлэнэй үзүүрай и н-нээ бэшэ хашалганаар, и ба йотированна я, е, ё-хоо бэшэ түргэн аялганаар үүлтэдэг үгэдэ өөртэ хамаадалай -аа (-ээ, -оо, -өө) залгалтые нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: ахада – ахадаа, гэртээ – гэртээ; аха – ахада, гэр – гэрээ; ахаар – ахаар, гэрээр – гэрээрээ.

Залгала абаахадаа, мүн унадаг түргэн и ба йотированна я, е, ё-гоор үүлтэхэн үгэдэ -яа (-еэ, -ёо) нэмэжэ бэшэхэ, жэшээнь: ахада – ахадаа, гэртээ – гэртээ; аха – ахада, гэр – гэрээ; ахаар – ахаар, гэрээр – гэрээрээ.

§ 46. Гаралай падеждэ байхан юумэнэй нэрэ үгэдэ өөртэ хамаадалай -н залгалтые заримдаа нэмэжэ бэшэхэд.

түргэн аялганииень унагаагаад, -да (-дэ, -до) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: оло – олдо, дуула – дуулда, дшилэ – дшилэдэ;

глаголой үүриин үүлэй түргэн аялганай урда р, с, б, г хашалган байгаа хаань, түргэн аялганииень унагаагаад, -та (-тэ, -то) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: оро – орто, соносо – соносто, аба – абта, угэ – угто.

§ 48. Идханы залогто:

глаголой үүлэй түргэн аялганай урда р, л хашалган байгаа хаань, и-нээ бэшэ түргэн аялганииень унагаагаад, -та (-тэ, -то), -гаа (-гээ, -гоо, -гоө) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: нура – нурага, гарга – гарга, оло – олго, боли – болиго, боло – болго, нала – нала; унтаргаа, холо – холго;

глаголой үүриин үүлэй түргэн аялганай урда д хашалган байгаа хаань, түргэн аялганииень унагаагаад, -ха (-хэ, -хо), -хаа (-хээ, -хоо, -хөө) суффикс залгажа бэшэхэ, жэшээнь: сага – сагха, бодо – бодхо, олого – олодхо, үдэ – үдхэ, үсөөдэ – үсөөдхэ, гэдэ – гэдхээ;

түргэн аялганаар үүлэй түргэн аялганииень унагаажа бэшэхэ, жэшээнь: хамжа – хамжуула, оло – олуул, дэмжэ – дэмжүүлэ, хари – харюула, эри – эрюула; тара – тараа, зобо – зобоо, эльгэ – эльгээ, бүрхэ – бүрхөө, зохи – зохёо, дэлгэ – дэлгээ, хали – халия, хүх – хүхээз;

дифтонгоор болон удаан аялганаар үүлтэдэг глаголой үүринуудта баана -уула (-үүлэ), -юула (-юулэ); -аа (-ээ, -оо, -өө), -яа (-еэ, -ёо) суффикснудые залгахадаа, түргэн аялганииень унагаажа бэшэхэ, жэшээнь: хараа – хараалга, бай – байлга, хороо – хороолго, тонгой – тонгойлго, зүбшээ – зүбшөөлгэ, хэлты – хэлтэлгэ, жиши – жишилгэ.

ЧАСТИЦАНУУДЫЕ БЭШЭХЭ

ДУРИМУҮД

I. Нюурдай частицандууд

§ 49. Нэгдэхий ганса нюурда:

аялганаар үүлтэдэг үгэдэ -б частица залгажа бэшэхэ, жэшээнь: аха – ахад, байба – байбаб, байгаа – байгааб, ошохой – ошохойб; зүгөөр -на (-нэ, -но) залгалтын хүсөөр гаранан мүнөө сагай глаголдо, мүн -хуу (-хүү), -уужа (-үүжэ), -юужа (-юужэ), -гуужа (-гүүжэ) суффикснудай хүсөөр гаранан хандаан формын нэгдэхий нюурдай глаголдо -б, -м частицандуудай алиеньшье бэшэхэ, жэшээнь: байна – байнаб, байнам; байнуу – байнууб, байнуум; байгуужа – байгуужаб, байгууж

профтехучилиши, промкомбинат, профсоюз, компарти, ремзавод.

Эхин үзэгүүдийн бүридэлдэг хуряамжлалын үгын бүхын үзэгүүдийн ехээр бэшэхэ, жэшээн: БРО, РТС, ТАСС, ООН, ЦДСА, РМ (МНР) г. м.

Эхин үзэгүүдийн гүй, али эхин үе бүхэли угэхэроо бүридэлдэг хуряамжлалын үгын бүхын үзэгүүдийн ехээр бэшэхэ, тусхайтаа нэрэй һаань – ехэ үзэгөөр, бэшэй һаань – бага үзэгөөр эхилжэ бэшэхэ, жэшээн: ледуниверситет, промкомбинат, профсоюз, компарти, ремзавод, Буреспублика, Монгол Улс, г. м.

§ 71. Хуряамжлалын сложно үзэнүүдийн бусад абааны үзэнүүдээ адляар зохицуулла. Зүгөөр эхин үзэгүүдийн бүридэлдэг хуряамжлалын үгын удаа болон зураа табяад, падежий залгалта иэмжээ. Тихээдэх хуряамжлалын үгын эсэстэ хашалганай байгаа (гүй, али дуудлаа) һаань, хамаанай падежэдэй (-ий, -ий), аяланай байгаа (гүй, али дуудлаа) һаань -тай (-гэй, -гой) залгажа бэшэхэ, жэшээн: лединститут – лединститутай, лединститута, лединститутаар, лединститутай, лединститутаа; ЦИК – ЦИК-ий, ЦИК-тэ, ЦИК-ые, ЦИК-ээр, ЦИК-тэй, ЦИК-нээ; ЦК – ЦК-гай, ЦК-да, ЦК-е, ЦК-гаар, ЦК-тай, ЦК-хаа.

§ 72. Буряад хэлэндэх ехэнхидээ иимэ үзэнүүдийн тобшолон тэмдэглэхэ бэшэхэ: гэхээ мэтэ – г.м.

жэшээн, жэшээлэ – жэш.

гэхээ зэргийн – г.з.

хуудаан – хууд.

нююур – н.

зуун жэл – з.ж. (жэшээн, 20 з.ж.).

Гэбэшье бэшэхэн юумэ соо зарим иэрэнүүдэй, илангаяа үргэлжэ хэлэгдэдэг терминүүдэй, оло дахин дабтагдаада, тэдэниие тобшолжа болоно. Үзэнүүдийн тобшолходоо, иэгэн гэблэ – хашалганаар һүүлтэхэн үе болгожо, үгын һаа – үгын нэгэй гүй, али хоёр хашалганийн эхин тээхээн: абажа тэмдэглэхэ, жэшээн: юумэнэй нэрэ – юум. н., slagol – slag, причасты – прич, хамаанай падеж – хам. п., хамтын – падеж – хм. п., зэбсэгэй падеж – зб. п.

Тобшо тэмдэг бүхэнэй хойно точко табиха. Тобшо тэмдэгүүдийн хододоо бүхэли угэ шэнгээр хүсэдээрхь уншаха.

ЕХЭ ҮЗЭГ БЭШЭХЭ ДҮРИМҮҮД

§ 73. Ҳүнэй иэрэнүүдийн (нэрэ, обог, фамилии болон ара иэрэнүүдийн), мал болон амитадта үтгэхэн иэрэнүүдийн, гадна орон нютагай, гол мүрэнэй, хада уулын, одо мүшэнэй иэрэнүүдийн, шажан мургэлэх хабаатай тусхай иэрэнүүдийн ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн: Александр Сергеевич Пушкин, Нэгэдүгээр Пётр (Пётр I), Агуу Екатерина (Екатерина Великая), Х. Н. Намсараев, Солоной Туяа (Пётр Дамбинов), Абгайн Түргэн (Сергей Петрович Балдаев), Демьян Бедный, Түмэр Ульмын Тимур, Хара Шарайта, Санхуудай, Федька Умойся Грязью, Дүү Дагуур, Би Ирлээ, Буян иргэ (монгол иэрэнүүд), Пилин Короткий, Потёмкин Таврический, Ричард Льюис Сердце, Иван Грозный, Хотоши, Тунхэн, Баянгай, Үдэ, Сэлэнгэ, Саяан, Жэбхээн, Үүрэй Солбон, Алтан гадаан, Долоон Убгээ, Будда, Арьяа-Баала; Энтузиастын шоссе, Улаан коммунарнуудай гудамжа, Каретнэ ряг, Земляной вал.

Хитад, корей, вьетнам, бирмэ, индонези, француз болон бусад яхатанай нэрэ обогын ород хэлэн дээрэ үтгэхэн гуримаар бэшэхэ, жэшээн: Мао (фамилии) Цээ-дун (иэрэн), Фам Бан Донг, Хо Ши Мин, У Ба Све, Аунг Сан, Шарль де Голь.

§ 74. Тусхайтаа иэрэнүүдийн бүридэлдэ ородогшье һаа, олон юумэнэй согсолмол нэрэ болонон гэхэ гүй, али родовой үгэнүүд бага үзэгөөр бэшэгдэдэг. Эдэнь, жэшээн, иимэ үгэнүүд болоно гэблэ: галай, океан, нуур, гол, мүрэн, орон, газар, һуурин, тосхон, стан, станица, уула, хада, шээл, үндэр, арал, хахад арал, олтиор, хушуун, хоолой, булан, хүзүүбаш (перешеек), курорт, аймаг, район, регион, эхин, агаг, булаг, гараса (брод), мүшэн, аймаг мүшэн, парти, орден, округ,

тойрог, штат, департамент, область, можо, префектура, палата, проспект, үйлсэ, гудамжа, переулок, бульвар, талмай, шоссе, хүүргэ, проезд, ордон, хэрэм, замок, монастырь, хииг, дасан, станци, вокзал, порт, аэропорт, концерн, фирмэ, фабрика, завод, шахта, типографи, колхоз, кооператив, бүлгэм, музей, институт, үдэр г.м. Жэшээн: Хара галай, Атлантичний океан, Хойто Мұлхәттә океан, Номгон океан, Ладожская нуур, Буйр нуур, Эгэтэ гол, Баргажан гол, Сэлэнгэ мүрэн, Гудзон мүрэн, Буряад орон, Франц-Иосифий газар (арал), Рейн-Вестфалия газар (земля Рейн-Вестфалия), Энхэлэг тосхон (поселок Энхалук), Улэгшэн һуурин (село Улекчин), Зэлтэрэ станица, Зэлтэрэн хасаг сэлээн (станица Желтуринская), Яблоново (или Яблан) шээл, Зүүн үндэр (Зун-ундур, гора), Ойхон арал (Ольхон), Пиренейн хахад арал, Северная Земля олтиор (архипелаг Северная земля), һайн Найдалай хушуун (мыс Доброй Надежды), Берингийн хоолой (Берингов пролив), Бенгалиин залив (или булан), Бискайн булан (Бискайский залив), Перекопско хүзүүбаш (Перекопский перешеек), Дардан курорт, Улаан-Ононай аймаг (1937 он болотор Агада байсан), Москвагай сэргэгэй округ, Агин автономито тойрог, Новый Южный Уэльс штат, Зүлхэ мүрэнэй эхин (верховье Лены), Баргажанай агаг (Усть-Баргузин, посёлок), Карл Марксын бульвар, Ленинэй гудамжа, Октябрьин 50 жэлэй ойн проспект (проспект 50-летия Октября), Улаан талмай (Красная площадь), Революциин талмай, Со-ведүүдэй талмай, Кабанска переулок, Сэлэнгын хүүргэ, Художественно театрай проезд, АБРЗ-гэй Соёлой ордон, Кремльээхи Съезднүүдэй ордон (Кремлевский Дворец съездов), Белогорско хэрэм, Шиньонско замок, Троицко монастырь, Гандан хииг Ивалгын дасан (Хамбын сүмэ), Баруун хүреэн (Урга), Хамбын хүреэн (Хамбинский дацан на Верхней Березовке – Хамбын хүреэ), "Площадь Революции" станица (станция метро), Улаан-Удын вокзал, Санк-Петербургын Московско вокзал, Улаан-Удын гол мүрэнэй порт (Улан-Удэнский речной порт), Бнууовска аэропорт г.м.

Гэбэшье наран, газар, һара, галактика гэжэ үгэнүүд тусхай одон планетэ гэхэн терминий үдхатайгаар хэргэлгэдхэдээ, ехэ үзэгөөр, бэшэ ушарта бага үзэгөөр бэшэгдэдэг, жэшээн: Манай Газар болбол Наранай системээдэ Наранхаа гурбадахи бологд планетэ, тэрэ хадаа Нарын тойрон, мүн өөрынгөө голын тойрон эрэлдээдэг. Манай Наранай системын орлог Галактика гэжэ байха, мүн тэрэнхээ ондоо олон галактиканууд бии юм. Зүгөөр: Үзэ болохо, наран улам шангаар шарана. Корабль дээрэнэй газар харагдаба. Хольн галактиканууд олон.

Тусхайтаа иэрэнүүдээ орожно, анханайгаа үдхатайгаар хэргэлгэдхэдээ, ехэ үзэгөөр бэшэдэг, жэшээн: Долоон Убгэд (Большая Медведица), Алтан Гагаан (Полярная Звезда), Шуургата Океан (Океан Бурь на Луне), Охин-Булаг, Святой Нос (хушуун), Согто-Хангил (Цокто-Хангил), Белая Церковь (хото), Ясная Поляна (музей-бууса).

Буддын шажанды имагтал Шэгэмүнине тэмдэглэхэдээ, бурхан, бүддэ гэжэ үгэнүүдээ лэ ехэ үзэгөөр бэшэгдэдэг, бэшэ ушарта эдэ үгэнүүд багаар бэшэгдэдэг, жэшээн: Бурхан багша, Будда Шэгэмүнин (Шакьямуни), Абига бурхан, гурбан сагай бурхан (мүнөө сагай бурхан Шэгэмүнин, ерээдүй сагай бурхан Майдари, үнгэрхэн сагай бурхан Гашаб).

Үнэн алдартын шажанда бурханаа Троица (Бурхан-Эсэгэ, Бурхан-Хүүгийн ба Бурхан-Нангин һүндэ) гэжэ тэмдэглээдэ, ехэ үзэгөөр бэшэдэг. Мүн энэ бурханийн тэмдэглэхэдээн лэ, Бурхан (Бог) гэжэ ехэ үзэгөөр, бэшэ ушарта бага үзэгөөр бэшэдэг, жэшээн: Бултаа бигэд Бурханай мэдэлэдэгби (саашадаа яахая хэнший мэдэнгүй гэхэн үдхатай); бурханийн буруушаагша (атеист), угайхадаа бурханы түбэгшөөтэй.

Энэ тэрэ тусхай текстнүүдээ, жэшээн: элдэб договорто, зарим үгэнүүд ехэ үзэгөөр бэшэгдэдэг, жэшээн:

Договорто гар табижа байгаа Үндэр Таланууг (Высокие Договаривающиеся Стороны); Зохёгого, Хэвлэл (эдэн авторска договорто иимэ байдаг).

Хүндэлжэ гүй, али сэдыхэл һанаанда нангийн үдхатай болгожо хэргэлгэхэдээ, Конституци, Октябрь, Эсэгэ орон, Эхэ орон, Хүн, Эб найрамдал, Деклараци гэхэ мэтэ үгэнүүдийн ехэ үзэгөөр бэшэдэг, жэшээн: Бидэнэр республикая Россин Федерациин тааршагч хубинь – субъектын мүн гэжэ тоолоог, тус Конституциие баталан абанабди; Асуултадаттай харюу болгон, Танда шигээ дуулганабди (эндэ ганса хүниие тэмдэглэбэшье, таа гэжэ үгын ехээр бэшэнэ. Харин хоёр гүй, али олон хүнүүдээ хандбал, түлөнэй үгын ехэ үзэгөөр бэшэдэг). Харин хоёр гүй, али олон хүнүүдээ хандбал, түлөнэй үгын ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн:

1. Республикин гүрэнэй хэлэнүүдийн буряад ба орлог хэлэнүү.

2. Түрэл хэлээз бүрин бүтэн байлгаха, мүн тэрэнэ шудалан үзэхэ ба хүгжээхэ эрхэ байдал Буряад Республикин бухы арадуутаа лаб хангадаг.

Хэрбээ хэдэн юумэ тоолоонон мэдүүлэлүүдийн байгаад, тус бүрииень тэмдэглэхээн тоо гүй, али үзэгэй удаа точко табигдаа һаань, тэдэниие ехэ үзэгөөр эхилжэ бэшэхэ, жэшээн:

Буряад Республикин Конституциин 67-дохи статьяга шигээ хэлэгдэхэй:

1. Республикин гүрэнэй хэлэнүүдийн буряад ба орлог хэлэнүү.

2. Түрэл хэлээз бүрин бүтэн байлгаха, мүн тэрэнэ шудалан үзэхэ ба хүгжээхэ эрхэ байдал Буряад Республикин бухы арадуутаа лаб хангадаг.

Хэрбээ хэдэн юумэ тоолоонон мэдүүлэлүүдийн байгаад, тус бүрииень тэмдэглэхээн тоо гүй, али үзэгэй удаа точко табигдаа һаань, тэдэниие ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн:

Республикин гүрэнэй хэлэнүүдийн буряад ба орлог хэлэнүү.

3. Тусхайтаа иэрэнүүдээ үзэхэ ба үзэгээр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд орд хэлэнхээн хамаанай падежий залгалтатайгаар оршуулагдабашье, ордтол адляар бага үзэгөөр балай бэшэгдэдэггүй, жэшээн: южноамериканские индейцы – Урга-Америкин индейцүүд. Буряад нютаг хэлэнүүдийн тэмдэглэхэдээ, иимэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

Хэрбээ ород суффикстаяа хэргэлэгдэбэл, эдэ үгэнүүд бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: хорин дуалект, эхирээд булагдай ба алайр-боохон дуалект г.м. Гэбээши эдэние залгатагчийгээр хэргэлжээ болохо: хори нютаг хэлэн г.м.

суворенитетте Российской Федерации), Хабарай болон ажалай һайндэр, Эхнэрэй уласкоорондын һайндэр, Шэнэ жэл, Илалтын һайндэр, Шэнэ хүгжлтын үе шата (эпоха Возрождения), Эсэрг ороо хамгаалгын Агууех гайн.

§ 81. Орденуудай хүсэд иэрэнүүдтэй орден, шата гэхэ мэт юрын үгэнүүдийн бэшьеын ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн: "Эсэрг оронийгоо урга габыагай түлөө" орден, "Александер Невскии" орден, "Андрей Первозванный" орден, "Эсэрг Орондо хамгаалгын дайнай" I шатын орден, "Ажалай Улаан Тугай" орден.

§ 82. Россиин болон Буряад Республикин түбэй дээдэ засагай эмхи зургаануудай тусхайтаар хэрэглэгдэхэн байгаа һаань, ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн: Россиин Федерацисн Правительство, Россиин Президентын Захиргаан (Администраци), Россиин Федерацисн Федеральна Суглаан, Россиин Федерацисн Конституционно Сүүг, Россиин Зэбсэгтэ Хүсэнүүг, Россиин Далайн-Сэргэй Флот, Буряад Республикин Правительство, Буряад Республикин Президентын-Правительствын Захиргаан (Администраци), Буряад Республикин Арадай Хурал, Буряад Республикин Берховно Сүүг г.м.

Үзгөөр тусхайта бэшээр хэрэглэгдэхэл, захиргаан, правительство, президент болон бусад зарим үгэнүүд бага үзэгөөр бэшэгдэдэг, жэшээн: Улаан-Удын мэригээ президентаин захиргааныа асуулта оробо.

Россиин Федерациин политичесэ партинуудай, худэлөөнүүдэй, иэгэдэлүүдэй, бусад нийтэ-политичесэ эмхинүүдэй тусхайта нэрэнүүдэй түрүүшын үгэнүүдие, мун тээдэ нэрэнүүдэй бүридэлдэ ороон тусхайта нэрэнүүдие ехэ үзэгөөр бэшэхэ, тикихэдээ хашалта соо байсан үгэнүүдие орд хэээрн бэшэхэ, жэшээн: Россиин Федерациин Коммунистичесэ парти, "Едина Россия" парти, "Отечество - Бся Россия" парти, "Яблоко" парти, "Россия молодая" худэлөөн, Бүгээдэ Буряадай үндэхэн соёлой туб г.м.

Гадаада гүрэнүүдэй политичесэ партинуудай нэрэнүүд гол тулэб бага үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг, жэшээн: гоминдан, шинакцутюн, тори г.м.

§ 83. Уласкоорондын зарим томо эмхинүүдэй нэрье ехэ үзэгүүдээр бэшэхэ, жэшээн: Эб найрамдалай Бүхэдэлхэйн Совет, Нэгдэгээдэй Организаци (ООН), Аюулгүйн Совет, Улаан Хэрэхэнэй ба Улаан Хахад һарын бүлгэм.

§ 84. Россиин министерствэнүүдэй, тэдэнэй главна управлениин нэрэнүүдэй, тэрэшэлэн бусад түб эмхи зургаануудай нэрэнүүдэй түрүүшын үгье ехэ үзэгөөр бэшэхэ; тикихэдээ тэдэнэн соо тусхайта нэрэнүүдэй, ондоо эмхи зургаануудай нэрэнүүдэй дайралдабал, амяараа байхадаа ямараар бэшэгдэдэг бэ, тэрэл зангаарнь бэшэхэ, жэшээн: Министерство иностранных дел - Россиин Гадаадын хэрэгүүдэй министерство, Министерство обороны России - Россиин Оборонын министерство, Министерство образования и науки России - Россиин һуралсалай болон эрдэм ухаанай министерство.

§ 85. Нютагай удха шанартай эмхи зургаануудай, научна институтуудай, дээдэ нургуулинуудай, театрнуудай, промышленностин, эдээ хоолий болон бусад эмхи зургаануудай хүсэд нэрэн түрүүшын үгье, мун тэрэ нэрэ соо ороон тусхайта нэрэнүүдие ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн: Хотын депутатуудай совет, Москвагай гүрэнэй университет, Буряадай гүрэнэй университет, Буряадай гүрэнэй оперо болон балэгэй академичесэ театр, Пятницкиин нэрэмжээ орог арадай хоор, Буряадай номой хэблэл.

Эдэ тээрэнүүдэй эхинде байсан географическа нэрэнүүд тэдэ тусхайта нэрэнүүдэй бүридэлдэ ороно гэжэ тоолоод, удаадахи үгьеен багаар бэшэдэг. Зүгөөр ород дээрэе ехэ үзэгөөр эхилжэ бэшэгдэдэг тусхайта нэрэнүүд буряад дээрээшье ехэ үзэгөөр бэшэгдэхэ

чотой, жэшээн: Академия наук России - Россиин Эрдэмий академи, Сибирское отделение Российской Академии наук - Россиин Эрдэмий академиин Сибириин таңаг, Институт монголоведения, буддологии и тибетологии Сибирского отделения Российской Академии наук - Россиин Эрдэмий академиин Сибириин таңагай монгол арадуудые, бусдын шажан болон Түбээдые шэнжэлэлгын институт.

Уласкоорондын, хилын санаахи түбэй, олонийн организацинуудай, гүрэнэй эмхи зургаануудай, политичесэ партинуудай нэрэнүүдие мун лэ энэ параграфай дүримэй ёоор бэшэхэ, жэшээн: Профсоюзуудай бүхэлэхийн федераци, Эхэнэрнүүдэй бүхэлэхийн демократическая федерац, МР-эй Арадай Ехэ Хурал, Англиин консерваторнуудай парти, Америкин лейборис парти г.м.

§ 86. Кавычка (хашалта) соо бэшэгдэдэг хайра шангай нэрэнүүдэй, мун уран зохёол, журнал, газетэ, эмхи зургаан, предприяти болон бусад юумэнэй нэрэнүүдэй түрүүшын үгье, мун иимэ нэрэ соо ороон тусхайта нэрэнүүдие ехэ үзэгөөр бэшэхэ, жэшээн: "Эрэлхэг зоригой түлөө" (медаль), "Правда", "Правда Бурятии", "Буряад үнэн" (газетэнүүд), "Оръёл" (журнал), "Цыремпил" (повесть), "Игорь князь" (опера; буряад хэлэн дээрэ "Игорь тайжа" гэжэ оршуулгададаг), "Красный Яр" (СПК, худэгэй ажакхы), "Улаан одон" (сельхозкооператив).

Политичесэ партинуудай хари хэлэнэй нэрэнүүд бага үзэгөөр бэшэгдэдэг, жэшээн: гоминдан, гашнакцутюн.

Ажаглалта. Газетэнүүдэй, худеө ажакхынуудай, эмхи зургаануудай хуулита нэрэнүүд оршуулгадаггүй.

ҮГЭ ТАҢАЛХА ДҮРИМ

§ 87. Бэшэжэ байсан мур соо үгын багтаагүй дээрэхээ зарим хубиинь таңалжа, нүгөө мүртэ абаашаха болоходоо, иимэ дүрим баримталха:

1. Үгье үеэрн таңалха, жэшээн: до-лоо-го-но, байр-ла-ба, гэр.

2. Мүрэй һүүлдэ ганса түргэн аялангаа бүридэхэн үеые орхижо гү, или нүгөө мүртэ нүүлгэжэ болохогүй, харин гансаше һаа, удаан аялангаа гү, или дифтонгноо бүридэхэн үеые орхижо, мун нүүлгэн абаашаха болохо, жэшээн:

3. Богони и (й), зөөлэн (ь) ба хатуу (ъ) тэмдэгүүдие урдахи үзэгхөөн һалгаахагүй, жэшээн: бай-ра, муль-һэн, эр-ел-дэх, подъ-еэз.

4. Удаан аялганиие тэмдэглэхэн хоёр үзэгье хоорондуурнь һалгаажа болохогүй, жэшээн:

буруу	зүб
ү-е	үе
бэ-е	бэе
а-гар	а гар
а-баашаха	абаа-шаха, абааша-ха
о-шолсо-ё	ошол-соё
а-баба	аба-ба

5. Аялгануудай хоорондо байсан хоёр адли хашалгануудай түрүүшнхийн мүрэй һүүлдэ орхижо, һүлшнхийн нүгөөдэ мүртэ абаашаха, жэшээн: ажала, ал-парат, рас-каз, Рос-сиин. Зүгөөр хашалганай урда байсан хоёр адли хашалганиие таңалжа болохогүй, жэшээн: грипп-тэхэ.

6. Хашалганаар эхилэн аад, хоёр-гурбан үзэгхөө бүридэхэн нюурай ба өөрсгүйн частицааудые, мун нюурта хамаадалай залгалануудые аялгантай һаань, нүгөө мүртэ таңалан абаашаха болохо, жэшээн: дүү-бди, зүн-шие, эжимни, аха-май, гэр-шии, аба-тнай.

7. Үенүүдээ бүридэдэг хуряамжалан сложно үгэ ямарниуд үтгэй байнаб, тэдэнэйн хоорондуур лэ таңалха, жэшээн: рай-оно, из-бир-ком, дом-ком, уч-кол-лек-тор.

8. Эхин үзэгүүдийэ хуряамжалан үгэнүүдие, тэдэндэ богони зурлаагаар залгагдадаг залгалтые, тобшо тэмдэгүүдие таңалжа болохогүй: ООН, КПРФ, Ту-204, 1-дэх, 551 км, 10 кг.

9. Таңалагдаан сэхэ хэлэлгын хоёрдохи хахадайн урда тээ точын гү, или хоёр точын һүүлдэ байсан ута зурлаахаа бэш сэглэлтын тэмдэгүүдие урдаа үгэнүүдийн һалгаагаад, нүгөө мүртэ абаашаха болохогүй.

10. Хэрбээ доторын бэшэхэн үгье таңалаагүй һаа, түрүүшын хаалтые (мун хашалтые) амярайн мүрэй һүүлдэ орхижо гү, или һүүлшины хаалтые (мун хашалтые) амярайн нүгөө мүртэ нүүлгэн табижка болохогүй.

СЭГЛЭЛТЫН ТЭМДЭГҮҮДИЕ ТАБИХА ДҮРИМҮҮД ТОЧКО

§ 88. Түгэсэнэн удхатай юрэ хөөрхэн хүсэд ба дутуу мэдүүлэлэй, мун намдуугаар захирсан мэдүүлэлэй һүүлдэ точко табижка, жэшээн:

Удын халуун бууражка, үдэшины наран урга тудан улайржа, тунгалаг һэриухэн болоно.

Багсаахага, гол дээрэ орохоор агатын арабан табан километр ябаба.

"Ши хэзээ, юугээр ерээбши? - Усгэлдэр, машинаар".

Ши, хубуун, гэртээ хари даа.

Мунхэнэй сонин (газетэ), сэдхүүлүүдэй (журналнуудай) хэлэндэ парцеляци гэхэ гү, или үгүүлэлти таңалжа, хубинуудайн хоорондо точко табижка бэшэхэ ушарнууд олоор дайралдадаг болонхой. Энэ аргаар мэдээсэлэй тон шухала зүйлүүд тобойлгогдод юм, жэшээн: Танай тиишэ ошоогүйэ аргагүй болобо. Энэ гэхээр.

Илангая олоор ушарлагшанууд мэдүүлэлэнгээ бусад гэшүүдэйэ илгагдажа бэшэгдэдэг. Гэбээшэ мэдүүлэлэй ямаршье гэшүүн - нэрлүүлэгшэ, хэлэгшэ, нэмэлтэ, элирхэйлэгшэ - мэдүүлэхэн таңалагдан, амяараа бэшэгдэхэргатай, жэшээн: Бана өргэж ябана. Тугаарахимий; Үргээ нойр ямар гэдэг бэлэйби? һургаалай; Бидэ омогорхонбоди. Багшаараа; Угэжээлэлэд дулаан джемпер бэлэглээ. Тэмээнэй нооног.

§ 89. Ямар нэгэн байдалые зураглан харуулсан гү, или үллын хойно хойноо нубарин, түргөөр болохые харуулсан богонимон мэдүүлэлүүдэй һүүлдэ точко табижка бэшэхэ, жэшээн:

Аяар дээрэ наран. Ангама халуун. Ниодз алдама тала. Захагуй утаар залгагдан харах.

Суглаан дүүрэбэ. Зон бүгээд тараба. Газаа балай харанхы. һалхитай хүйтэн бороо шэрбэнэ. Хүнүүг яран гүйлдэнэ.

§ 90. Хоёр мэдүүлэлти хоорондоонь холбоон бэшэ, харин бээс даанан мэдүүлэхэн эхиндэ байсан зүгөөр, харин, тээд гэхэн союзуудай урда тээ точко табижка, жэшээн:

- Нара орохохье ойртожо байна. Иигэд гээдшие галгуюлжа ябамаар болох ха. Зүгөөр, Галин, газараа наин лэ тобложо мэдээд ябаха хэрэгтэй.

- Тэрэ хүгшэн һохор хүбүүн хоёрдой яхыншье мэдэнгүй. Тээд улаагай бэшгэгэй, һангай хэрэгзэр зайжа ябахан официертэ ондоо хүнэй баяр гашуудалда ямар хэрэг байлтай бaa.

§ 91. Туд бүриингээ дундаа үшөө ямар нэгэн сэглэлтын тэмдэгтэй бээс даанхай мэдүүлэлүүд соо зүйл зүйлэй юмэнзүүдье хойно хойноо дурдан тооложо хэлэхэн байсан һаань, мэдүүлэл бүхэнэйн удаа точко табижка бэшэхэ, жэшээн:

Түрэхли хэлэн дээрэ үдэр бүри гаража байдаг бүри гаража гаргажа гээшэ нэгээдээ шэнжэтэй үндэхэн литературна хэлэ байгуулха хэрэгтэ угаха ехэ удха шанартай гэжэ тоолоог, республикын дээдши эмхи зургаанууд шимэ хэмжээнүүдье бэелүүлхэн гэблэ:

1. Хоёр жэлэй туршада хуушан монгол хэлэн дээрэ гаража байсан "Шэнэ байдал" гэжэ сонинийе "Буряад-Монголий үнэн" гэжэ шэнэ нэрэтий

боглоог, 1925 оной октябрин 10-наа гаргажа эхилбэ.

2. "Буряад-Монголий үнэн" түрүүн долоон хоногий нэг удаа 600 хэхэгээр гарагааг байнаа, үзэр бүри толилогодог газетэ боложо, 1951 ондо 3 мянган хэхэгэ хүргэгдэжэ, тэрэ үедэ үзэд буряад хэлэн дээрэ гаргагдажа байсан олон сэдхүүл, сонинуудай дунгаа эгээл ехээр уншагдагаа газетэ болох нэн.

3. Араг зоной дунгаа үзэг бэшэгэй түргэн дэлгэржэ эхилэн ушархаа эгээлэй ажалша араг зон тэрэ үеин литературна хэлэе гол хэрэглэгэш ба элэгшэнэ болохон юм.

Запятойтой точко

§ 92. Хэдэн бээс даанхай дэлгэрэнгы мэдүүлэлүү

и ногтэй, сэберхэн сагаахан шарайтай, тобийт зөвлөхэн үгтэй, долоо наанайтай. Дондог хүбүүн үглөөгүүр эртэхэн бодоог, галайнгаа хажуугаа нэмэхэн ержэ үнүү.

Аяглалта. Нэгэ түрэл гэшүүдэй хойно хоёр гэжэ тоогий нэрын туваагаша үгын үргээр хэрэглэгдэхэн байгаа наань, тэдэнэй хоорондо запятой табихагүй, жэшээн: **Нохой гахай хоёр газаа хэбтэнэ.**

Запятой гээшээгээ дэлгэрэнгэ сэглэлтийн тэмдэг юм. Гэбэшье тэрэ гол үгын ба дуудынг үгэнүүдэй хоорондо, жэшээн, нэрлүүлэгшэхээ хэлэгшэхээ хоёрой, элирхэлэгшэхээ тэрээгээр тодорхойлогдохон үгын хоорондо, нэмэлт болон тэрэнэй хабаатай глаголой хоорондо хэзээшье табигдадаггүй.

Запятой болбол нэгэн бүхэли болоён холбоо үгын дунда, ондоогоор хэлэбэл, тогтомол холбоо үгэ дотор, мүн бүридэмэл үгын хувинуудай хоорондо табигдадаггүй.

Сложно үгэнүүдэй нэгэ янзань гэжэ тоологдог паарлаан үгэнүүдэй хоорондо запятой табихагүй, жэшээн: Гэнэ тодхор болож, энэ үглөөгүүр оройшот болотор унташанаан үбгэн яараан мэгдэхэндээ пешишэнгээгээ үрхэ утаатайгаар хаажархёо юм гү, али ороон гаранаан хүнүүд сээр найргүй тамхи татаажархёо юм гү, гэр соо хүхэ утаан манаан тунажа байба.

§ 97. Союзгүйгээр холбогдожо, сложно мэдүүлэл болоён бээс даанхай мэдүүлэлнүүдье запятойгоор таалжа бэшэхэ, жэшээн:

Хадын хүйтэн орьёлнуудай саагуур нааран хоргободо, сайдар манан гол дээгүүр таража эхилбэ, энэ үедэ үйлсээг дугаагай хонхо жэngиржэ, улаашадай хашкаралдахаа аялан гарсаа һэн.

Хабарай урин дулаан эхилжэ, наруули нэмэри газартай түрүүшүүн ургы сэсэг халбарааг, нонин хоншуухан үнэр хамар вээс хангальтана.

Аюушын газаагуур олон морин уяатай, газаа зосоогуур хүн зон үйрэнэ.

§ 98. Причастна болон деепричастна обородуудай хойноно лэ запятой табиха, харин урда тээни табижка болохогүй, энэ тэдэнэй орд хэлэндээ илгардаг зүйлийн болоно, жэшээн:

Би нургуулихаа гэртээ бусажа ябахадаа, Багматай уулзааб.

Бодинсы үбгэн нэгэ үглөөгүүр эртэлжэ, боод борогши гүүгээ буха мөдөн тэргээзээ хүллөөг, Хара Унатын харгыгаар хахинуула хахинуулнаар, Хабшуугай булан арай гэжэ хүрэбэ.

Хабаадаан үгэтээс сэхэ зэргэшээгүй, харин тэдэнэй хоорондо ондоо үгэнүүдэй ороон обородой хойноно запятой табигдадаг, зүгээр хабаадаан үгэтээс сэхэ зэрэлдэхэн обородой үүлээр запятой табигдадаггүй, жэшээн: **Хониг һалхи үүрчин үглөөнэй һөриундэ бэлшэн. Хониг һалхи үүрчин үглөөнэй һөриундэ бэлшэн.**

Нэгэ мэдүүлэл соо хоёр гү, али хэдэн причастна, деепричастна, бээс дааан, бээс даагаагүй (юрын) обородууд холисолдон ороон байдаг. Тини али нэгэн обородые мэдүүлэлэй хэлэгшэдэ бэшэ, харин удаадаахи обородтоо гү, али причастяар гаранаан элирхэлэгшэдэ, үгышье haan нэмэлтэдэ хабаатай гэжэ харуулхын тулдаа тэрэнэй үүлээр заримдаа запятой табидаггүй. Жэшээн, Бидэ хадын хажуудаа морёо уяад унашанаан хүншиие харахаяа ошободи гэхэн мэдүүлэлдэ хадын хажуудаа морёо уяад гэхэн үгэнүүд оборот бэшэ, харин унашанаан гэжэ причастид хабаадажа, тэрээнтээл хамта дэлгэрэнгэ элирхэлэгшэх болоно гээшэ. Харин Бидэ хадын хажуудаа морёо уяад, унашанаан хүншиие харахаяа ошободи гэхэн, морёо уяад гээшын урда тээ запятой табижка бэшэбэлнай, энэмнай деепричастна оборот гэжэ харагдахаа, мэдүүлэлэй хэлэгшэдэ хабаатай болоно.

Сэргэш хубүүн һэрд бодожо саарлан тэмдэгтэй абааг, үтэр тэрэнииен хүргэхээ үреэ морёо эмээлээг, һёвшээ һалхинай хүдэлтэр харайлган хатарган саашал ба гэхэн мэдүүлэлдэ дүрбэн юрын деепричастна оборот, мүн обородой маягтай нэгэ дэлгэрэнгы нэмэлтэ байна. Сэргэш хубүүн һэрд бодожо гэхэн оборот удаадаахи обородтоо хабаатай гэжэ харуулхын тулдаа, мүн һёвшээ һалхинай хүдэлтэр гээшэ харайлган хатарган

гэхэн деепричастяар гаранаан ушарлагшада хабаатай гэжэ харуулхын тулдаа, эдэнэй хойно запятой табигдадаггүй.

Причастна болон деепричастна обородуудай даахуулагша үгэнэ даахуул үгэтэй хэрэглэгдэхэн байхаданьшье, тэдэнэй үүлээр запятой табигдадаг, жэшээн:

Залуу хубүүн үбгэнэй гарнаа бууен угуга татан аважа, наалааен шагаажаа угзөөг, буутайнгаа онын гарахатай **сасув**, аягатан харанхалан унаба.

Нохойн хүзүүгээ үүлдэлгэн, үргээз газартай табяаг хэбтэхэ **зуураа**, хоёр шэхээз бага-бага хүдэлэгэнэ.

Сэлмэг харахан нюогтөрөө эжэ ава хоёройнгоо нюур шарайен аягатан **шэнгү**, зөвлөхэнөөр эзлжэлэн харанханай **үүлээ**, хэвэрхэн хоёр гарцаараа гарцаараа нэгэюм аяааг шамхэлнэ.

Зүгээр причастна обородуудай түлөө, тул, шэнгү, асли, багта, багаар, үүлээр, үүлдэ, бури гэхэ мэтэ даахуул үгэнүүдтэй хамта хэрэглэгдэхэдэн, иймэ обородые запятойгоор илгадаггүй заншалтай, жэшээн:

Илалта **туйлахын түлөө** хамаг хүсээз эршэдхэн тэмсээ.

Дайнай үедэ ара талын зон сэргэшээз хүсэд хүрэхэ юмээр **хангахын тулада** унаан малгайгаа авангуу гэхээр аяллаан гээш.

Шинийн **ерэхэндээ хойшио** сэдыхэлни амаршоо.

Ойлгуулжа **хэлэхэнэймийнай үүлээр** тэрэш арсалдахаяа болёо.

Тэдэ даахуул үгэнүүдэй удаа эли мэдүүлэмээр тодо зогсолто хэгдээл наань, запятой табидаг. Жэшээн, **Би шамда ойгосотай байхын тулада**, энэ бэшэндээ орд болгоог үгээхүү.

Харин **ханахада**, фашистнуудые буудахаа бүхэндээ зуу зуугаар мянга мянгаар тоонон тоборог болгож байхай гэжэ айхабтар хоротой хомхойгоор наанжаа, эбдүүсэн шүүдээ шангаар хабиран байжаа буудана.

Аяглалта. Юумэнэй нэрын урда тээни байжа, тэрэнии элирхэйлэн причастяа беепричасти (өөхнэдэн хабаадаан үгнүүдтэйшье, үгышье байхада), мүн элирхэйлэгшэх нүхэсэл мэдүүлэл запятойгоор илгадахагүй, жэшээн: Зөвлөхэн хурдан гүйдэлтэй электрическэ поездын ябадал улам түргэдэжэ, шэхэндэ дүнгинэн байхан аялан улам эршэмтэй болон дуулдана. Эртэ намар болохогүй гэхэн бодол ехээндүүтэй байба.

Юумэнэй нэрын урда тээ байжа, тэрэнии элирхэйлэн хэдэн дэлгэрэнгэ элирхэйлэшнүүдэй хоорондоно запятой табигдадаг, жэшээн:

Энэ ламын хажуудаа хүдөөнөө **наякан асархан**, нэгэ үгытэй хүнэй хүбүүн, тархагар харахан **Тахуунай гэдэг байгаа һэн**. Буу зэсэг хуряахаа, дэлхийн гээгээнги оронуудай экономикие хүгжэөхэ асуудалнуудаар манай правительство тодорхой дурагхал оруулаа.

§ 99. Ямар нэгэн үйлийн үни удаан саг соо үргэлжлэхийе харуулхын тулдаа гү, али захиралта, гүйлта, зүбшээрэл гэхэ мэтэе хүсэтийе шанга болгохын тулдаа дабтан хэлэгдэхэн үгэнүүдье запятойгоор таалжа бэшэхэ, жэшээн:

Ябанаб, ябанаб — мүр гаранагүй; сабшанаб, сабшанаб — сараа гаранагүй (таабари).

Юумэ асууна, мүнгэ эринэ, намайе, намайе табигты гэлдэнэ; зариманиин уурлахаа, зүгэ шарайн шад улаан болоог, түргэхэн гарцаагашье ошоно.

Түргэл, түргэл! Город ороогаа ерэ.

§ 100. Хаалта соо бэшэжэ гү, али зурлаа табижка илгадаагүй тусгаарлаан хабсаргалтын хоёр тээни запятой табижка, жэшээн:

Одесса, урда зүгэй угаа **наихан город**, алаг зүрхьеши татанааш.

Үнгэрхэдэе, илангаяа, тодорхойлон хэлэгдэдэ, ондоогоор хэлэгдэдэ, тайлбарилан хэлэгдэдэ, жэшээлхэдэ, тэрэ тоодо, тэрээн соо, тэдэнэн соо гэхэ мэтэ үгэнүүдэй тусаар элирхэйлэн юумэнэйгээ нэрэнүүдтэй холбогдодог хабсаргалтануудые хоёр тээхэн запятойгоор таалжа бэшэхэ, жэшээн:

Артелин бүхэ гэшүүг, үнгэрхэдэе

үтэлхэн үбгэг хүгшээдье, концерт харахаяа ерэбэ.

Тэдэнэр бултаа, илангаяа үхибүүг, ехээр баярлаба.

Спутник, ондоогоор хэлэгдэдэ хүнэй гарцаар бүтээгдэхэн хэмэл одон, бүмбэрсэг гэлхэйе тойрон габшана.

Манай урда бодото сүл губи, тайлбарилан хэлэгдэдэ үргэлжэ элхэн гайда, хабтайжаа байба.

Зарим ургамалнуудай үрэхэн элдэб аргаар, жэшээлхэдэ (гү, али жэшээн) нахяар, тараагадаг.

Баруун болон Зүүн-Сибириин хүдөө ажажын түрүүшүүл, тэрэ тоодо манай буряа арадай түлөөлгэшэд, Новосибирскдэ болоён суглаанда хабаадласаа.

Буряадай декагада хабаадаан олон артистнаар, тэдэнэн соо миншишье эсэг, правительстын ундэр дээдээ хайра шанда хүртөө бэлэй.

Аяглалта. Хэрбээ жэшээн, жэшээлхэдэ гэжэ үгнүүд оролто үгэ байбал, хоёр тээхэн запятойгоор илгададаг, жэшээн: Зугаалхадаа болохо, жэшээн, кино, театртаа ошоходо болоно. Булад, жэшээлхэдэ, "Үүрэй толон", "Нойрхоо һөриэн тала" гэхэ мэтэ номуудые хэдэн дахин уншиаан байна.

§ 101. Урда тээхи ушарлагшаяа лаблан тодорхойлон тусгаарлаадаан ушарлагшадые илгахын тулдаа, тэдэний хамта запятойгоор таалжа бэшэхэ, жэшээн:

Аяглалта. Хэрбээ жэшээн, жэшээлхэдэ гэжэ үгнүүд оролто үгэ байбал, хоёр тээхэн запятойгоор илгададаг, жэшээн: Баруун болон Зүүн-Сибириин хүдөө ажажын түрүүшүүл, тэрэ тоодо манай буряа арадай түлөөлгэшэд, Новосибирскдэ болоён суглаанда хабаадласаа.

§ 102. Гарим үргамалнуудай үрэхэн элдэб аргаар, жэшээлхэдэ (гү, али жэшээн) нахяар, тараагадаг.

Хэхэг мульхэн дээрэ үлэшэндээ загаанаагаа эдихэ юумэ: сухаар, пачени, консервэ самолёт дээрэхэ хаяжаа буулсаа.

Манай нюомагай хэдэн хүбүүг: Базаров, Арганов, Охинов дээдээ нургуулинуудтаа нуракаа байаг.

§ 103. Саашанхи мэдүүлэлнүүдийн гү, али мэдүүлэлын түрүүшүүнгээ мэдүүлэлэй удхые тододхожо, тайлбарилж үгэхэн байгаа наань, түрүүшүүн мэдүүлэлэй удаа хоёр точко табижка, жэшээн:

Хүндэтэй айлааг, дээшээ гаражаа нуугт.

— Зай, Доржо, ишгээг лэ ябыш даа, мэндээ дуулгажаа байгаарай.

— Хай, энэмийн бүтээхэгүй хада, залуу нүхэр.

§ 104. Хаалта соо бэшэжэ гү, али зурлаа табижка илгадаагүй оролто үгэнүүдэй мэдүүлэлэй эхиндэ байгаа наань — хоито тээни, мэдүүлэлэй үүлдэ наань — хоёр тээни, мэдүүлэлэй үүлдэ наань — урда тээни запятой табижка, жэшээн:

— Танайхяар haan, энэ морин һайн гээш алтай?

гайхахаашье болион хүн ааг, мүнөө зал соо юунэшье болож байхые тайлбарилжа шаданагүй.

§ 114. Тусгаарлагдаан хабсаргалтын илгахын тулада хоёр тээнь зурлаа табиха, жэшээн:

Тийхэдэг Очиройн намган – хуба нюдээтэй, ута шара туйбатай, хүдэр батаа бэетэй Рэзэг бэринь – ажалдаа ябахадаа, эршүүлжээ дортогогтүй нэн.

§ 115. Нэгэ адли формотой, нэгэ адли хэлэлгын хубяар гаргагдаан нэрлүүлэгшэхээ хэлэгшэхээ хоёрой хоорондо зурлаа табиха илгаха, жэшээн:

Догой – яаахан нюомаг, хэдэн үрхэтийн айдаа бүридэхэн.

Шоно – мяхаша амитан юм.

Аяглалта. Нэрлүүлэгшын нюурай гү, или зааан түлөнэй нэрээр гаргагдаан байгаа наань, нэрлүүлэгшэхээ хэлэгшэхээ хоёрой хоорондо зурлаа табихагүй, жэшээн: Би шофёри. Тэрэ лётчик юм.

§ 116. Союз мэтын туналагша угзэр хоорондоо холбогдоогүй аад, түрүүшын мэдүүлэл соо хэлэгдэхэн зүйлнээ дуудыдан гараха үрэ дүн тухай удаахи мэдүүлэл соонь хэлэгдэхэн гү, или түрүүшын мэдүүлэлэйн удхаадаа удаадахи мэдүүлэлэйн удхаа зүррюу – иимэ мэдүүлэлнүүдэй хоорондо зурлаа табиха бэшэхээ, жэшээн:

Хүлхээтэй тохом бороо соо хаяаг үзээрэгтэй – заяндаашье нэбтэрхэгүй.

Адхахада альга дүүрэнэгүй – табихада талаа дүүрэнэ.

Эдихэнь горшиоог – ябахань биршиоог.

§ 117. Эндэхээ тэндэх хүрэтэр, эдийнээ тэды болотор гэхэн удхатайгаар хэрэглэгдэхэн хоёр угзэе гү, или тоое зурлаагаар илгаха, жэшээн:

Rossi – Америк гэхэн ниисдэлгээ.

Москва – Пекин гэхэн маршрут.

Асуудалай тэмдэг

§ 118. Сэхэх хандажа асуунаан мэдүүлэлэй гү, или угзенүүдэй нүүлээр асуудалай тэмдэг табиха, жэшээн:

– Зай, хэзээ үбнэндээ орох гэжэ байнабат? – гээд нурана.

– Энэ шиний ном гү?

– Танаймнай нэрэ алдар хэн бэлэй?

Аяглалта. Хэрбээ асуудалайни союзгүй сложно мэдүүлэлэй түрүүшын мэдүүлэл соо байгаа наань, нүүлээн асуудалай тэмдэг табидаггүй (сэхэ бэшэ асуудал гээшэ), жэшээн: Хайшаа ошохонь бэ, асуул даа. Усэгэлдэр нахитай нэн гү, или угы нэн гү, би мэдэнэгүйли.

Шангадхалай тэмдэг

§ 119. Бахархан найшааха, ехээр гайхаха, дураа гутан зэбүүрхэхээ зэргын мэдэрэл, мүн эрид захиралта гү, или гүйлтэе харуулнаан мэдүүлэлнүүдэй нүүлээр шангадхалай тэмдэг табиха бэшэхээ, жэшээн:

– Хүрөөл хүбүүн байна! – гэлдэжэ тэндэх байнаан хүнүүд Жаргал үбгэнэй дуулахаар, хүбүүнен магтана.

– Нүүй, энэмнай нүүрхий!

– Яагаа бузар булаа юм гээшэб!

– Гүйгүйт, гүйгүйт! – гэжэ эхээжэлүүгүй хүлөө дэбнээн байжа хашхарна.

– Аалидагты! – гэжэ комиссар шаг шууяа табилдаан хүнүүд тээшээ нүхирөөг: – Дэлгэр! Дэлгэр! Бү үрхэсэ! Залгажал нала! – гээб.

§ 120. Мэдүүлэлэй эхиндээ орожно, шангадханаан аялгатайгаар хэлэгдэхэн хандалга, междомети гү, или угы, тиимэ, зүйгээ угзенүүдэй хойно шангадхалай тэмдэг табиха, жэшээн:

– Цыремпил! Ши эндэхээ түргөөр ябыш даа! Бидэнэй наанаа бү зобоогыш! – гэлдэнэ.

– Аа! Хүнэй ухие хүнэлэн тана дүүрэжэ, айлай бэрииэ ажаггүй хулгайлжа абааг, бэрхэ сэсэнби гэжэ бэсээдээ наиданаан хүдэр улаан хүбүүн та гээшэ гүт?

– Уты! Би хэзээшье хэлэгжүй! – гэжэ тэрэх харюусаба.

– Тиимэ, тиимэ! Эгээл зохиц!

– Зүй! Ши зүй намайе ойлгоош!

Олон точко

§ 121. Хэлэхэгээшье болион хүн дутуу хэлээд болёо гэжэ харуулхын тулада олон

(гурбан) точко табиха, тиихэдээ мэдүүлэлэй нүүлдээ асуудалай гү, или шангадхалай тэмдэг табигдахаа ёнотай байбал, тэрэниие олон точкын түрүүшын точко дээрэ табиха, жэшээн:

– Унтаажа хэбтэнэ... нэрихэгүй бээз, бүхөөр унтаагаа эхэнэр шэнги агаша...

– Нээрэээ би эндэ байна губ?..

– Харыт, харыт!..

§ 122. Юумэ хэлэжэ байтараа, хүнэй татагасааны, уг-маг гэные, мүн уг-хэлэжэ ядааны харуулхын тулада олон точко табиха, жэшээн:

– Байза, яагааг... Хайшан гээг, намнаа гаргагдахаа болоо... Бана колхозноо ше гаргагдахаа, сүүтэй болохо, яаха юм гээж Хумбаа Даагаа наа юутээ хэлэжэ байгаа нэм даа... гэжэ уг-маг гээб.

... Та ... та ... танай ундер турэлтэ, – гэжэ шэбнээн хэбтэбэ.

§ 123. Хүнэй хэлэхэн гү, или бэшэнхэн угзенүүдэе дутуугаар абажа хэрэглэбэл, орхигдоон угын (угзенүүдэй) нууридаа олон точко табиха, жэшээн:

K. Маркс Ф. Энгельс хоёр хүн турэлтэнэй түүхэ тухай хэлэхэдээ: "...бүхын обществонуудай түүхэ болబол ангинуудай тэмсэлэй түүхэ мүн" гэжэ бэшэнхэн юм.

Хаалта (скобко)

§ 124. Хэлэгдэжэ байгаа бодолые ябууд тайлбарилан тодорхойлнон, мүн хэлэгдэжэ байнаан юумэн тухайгаа ямар нэгийн аяглалта хэхэн мэдүүлэл болон угзенүүдэе хаалта соо абажа бэшэхээ, жэшээн:

Санкт-Петербург (энэ урдань Rossi гүрэнэй ниислэл байнаан) Нева мурэн дээрэ байдаг.

Тээврэй тоогоо Захааминаай аймагай "Родина" гэжэ колхоз (тургуулэгшэн Ринчинов) ороно.

Мурысөөнэдээ оролсоон Ээрын леспромхозой модошод (Загарайн аймаг) 9 нарынгаа тусэвье угүүлэн дүүргээб.

§ 125. Ямар нэгэн хүнэй хэлэхэн байнаан угэдээ шагнагшадай ямар аар ханданы тэмдэглэхэн угзенүүдэе хаалта соо табиха бэшэхээ, жэшээн:

(Альга ташалга).

(Энээдэн).

(Зал соо шэмээтэй болоно).

§ 126. Цитатын дүүрэмсээр хойнон угзенхэн авторай фамилии гү, или тус цитатын абтанаан зохёолийн нэрэе хаалта соо бэшэхээ зааха, жэшээн:

"Хүсэ шадалдаа этигэхэ, үүсхэл эдэбхи гаргаха, бэлгэ шадабарияа бодотоор бэлгүүлхэ талаар хүсэлэл оролдолгоёо гаргахын тулада хотын хүтэлбэрилэгшээ залуушуулда үнэн зүрхэнхэе туналхын оролдоно" (Г. Айдаев).

§ 127. Зүжэг соо авторай зүгнээ хэлэхэн аяглалта болон угзенүүдэе хаалта соо угэхээ, жэшээн:

Саран (сухалдан). Юун? Намайе нэхшэлтэй гэхэнши дутаа гү?..

Хаалта (кавычка)

§ 128. Цитатын (хүнэй хэлэхэн гү, или бэшэнхэн юумэнхэн эшэ татаажа абтанаан угзенүүдэе) хаалта соо угэхээ, жэшээн:

"Найн эрын юнэн эрдэни ямар гээж урдань тоологодог байнаан бэ гэбэл: агнууриин нюуса шадабари, нарин дарханай соло, эд элэлгэ, бүхэ барилдалга, номо голдёор харбалга, мори нургалга, найман гурлөө ташуур минаа томолго, элдэгдээгүй арханай зүхэмөөр тушаа хэлгэ, түмэрэш дархан байлга, нээр шалгаа – эдэ байнаан юм".

"Элүүр энхэ, золтой жаргалтай нуугааралгыт" гэжэ буурал толгойтой угбэн юреөбэ.

§ 129. Өфөрийн удааар бэшэ, харин ямар нэгэн ондоо, тусгаар удааар ёнотай байнаан угзенүүдэе, ехээр хуушаржа, хэлэгдэхээ болион гү, или урдань дуулдаагүй шэнэ угзенүүдэе хаалта соо угэхээ, жэшээн:

Гедээхээ углдэжэ ерэхэн аялшад халуухан хоолоо дуугаралсахашье сүлөөгүй, "габшагай" ёхор умхээж, норож мэдэбэ.

Ухидүүг бургаанан "мори" унааг, "ташуурдажа" ябажа гүйлгэлдэнэ.

Арадай хэрэглэгээжын эд бараас манайхадаа агли угргэн ехэ хэмжээгээр бүтээхье хараалнаан хүдэр улаан хүбүүн та гээшэ гүт?

– Уты! Би хэзээшье хэлэгжүй! – гэжэ тэрэх харюусаба.

– Тиимэ, тиимэ! Эгээл зохиц!

– Зүй! Ши зүй намайе ойлгоош!

Олон точко

§ 121. Хэлэхэгээшье болион хүн дутуу хэлээд болёо гэжэ харуулхын тулада олон

"шүүмжэлэгшээ" тэрэниие нэрлэгэлээ!

Ухидүүг "улаантан", "сагаантан" болож наадаба.

Сэхэ хэлэлгэдэхээгээ тэмдэгүүдэе табиха дүрим

§ 130. Сэхэ хэлэлгэдэхээ илган тэмдэглэхэн туладаа гү, или хаалта хэрэглэхээ, тусхайлбал:

1. Хэрбээ сэхэ хэлэлгын абзацнаа эхилнэн байгаа наань, тэрэнэй урдаа тээнь зурлаа табиха, жэшээн:

– Буряад зон болбол ямар ажалтай, юу эрхилдэг, зөөри шадалай талаар, эрдэм нургуулиин талаар ямар байдаг юм? – гэжэ ехэл нонирхон янзатайгаар асууна.

2. Хэрбээ сэхэ хэлэлгын абзацнаа эхилэгүй, харин мүр соо байнаан угзенүүдээ саашань үргэлжэлүүлгэдээдээ наань, тэрэнэй урдаа тээнь, мүн нүүлдээн хашалта табиха бэшэхээ, жэшээн:

– Мүнхэ баабай тэрэнэй хойноноо ондажаа: "Ганса мүнгэнэй хойноноо галзуурлан заание заидалжа хосорхон хүн" гэхэн юм.

Аяглалта. Мэдүүлэлэй дундаа орохон цитата мүн лэ хашалта соо бэшэгдэдэг, гэбэшье тэрэнэй урдаа тээнь хоёролжон точко табигдаагдгүй, жэшээн: Хүнэй зүб ёногийн амидаралые тодорхойлходоо, Эрдэнэ-Хайбзан багша "зунай сагай булжамуур мээтээ эртэ бодогты. Хүнэй энэ наанай ута үблэй үзэрэдээ тээвэрээдээ бэшэхээ, жэшээн:

– Бэрбээ сэхэ хэлэлгын абзацнаа эхилэгүй, харин мүр соо байнаан угзенүүдээ саашань үргэлжэлүүлгэдээдээ наань, тэрэнэй урдаа тээнь, мүн нүүлдээн хашалта табиха бэшэхээ, жэшээн:

<p

АЛФАВИТ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА
ОБОЗНАЧЕНИЕ ЗВУКОВ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА НА ПИСЬМЕ
 Алфавит бурятского языка содержит 36 букв:

А а	Б б	В в	Г г	Д д	Е е	Ё ё*	Ж ж	З з
	бэ	вэ	гэ	дэ	е	ё	жэ	зэ
И и	И и	К к	Л л	М м	Н н	О о	Ө ө	П п
краткое		ка	эль	эм	эн	о	өө	пэ
Р р	С с	Т т	Ү ү	Ү ү	Ф ф	Х х	Һ һ	Ц ц
эр	эс	тэ	у	у	эф	ха	хэ	це
Ч ч	Ш ш	Щ щ	ъ	ы	ь мягкий	Э э	Ю ю	Я я
чэ	ша	ща	твёрдый		знак	э	ю	я

Краткие гласные на письме обозначаются одной буквой: а, о, у, э, ү, и. Долгие гласные обозначаются удвоенными буквами: аа, oo, uu, ээ, үү, ии. Исключение составляет ы, который всегда является долгим и обозначается одной буквой. Так же дифтонги обозначаются двумя буквами: ай, ой, үй, эй, үй. Примеры:

агар	аагар	айгар
одон	оодон	ойдо
ула	уула	уйла
эм	ээм	эй
хөөрэлдөөн	-	-
зүлгэ	зүүлгэ	зүйлгэ
нигхэ	нигхэ	-
харгы	харгы	-

Если краткие гласные звуки а, о, у, э, ү, долгие аа, oo, uu, ээ, үү произносятся слитно с й или употребляются после мягких согласных, то на письме они обозначаются буквами я, ё, ю, е; яя, ёо, юу, еэ и называются йотированными гласными (с йотом).

В начале слова, после гласных, мягкого (ъ) и твердого знаков (ь) йотированные буквы я, ё, ю, е; яя, ёо, юу, еэ обозначают два звука: я-яа, ё-йо, ю-йу (йу), е-йэ, яя-яа, ёо-йоо, юу-йуу (йүү), еэ-йээ, например: яба, ёбо, юрэ, ехэ, яарал, ёхор, юумэ, ехэр, ая, гоё, бэе, хаяя, ноёо, маюза, хүүеэн, харья, орьеёл, нариян, турьеэн, съез.

В остальных случаях йотированные гласные (кроме е) обозначают только мягкость предыдущего согласного и один звук — краткий или долгий гласный, например: хяра (х'ара), хёрхо (х'орхо), хюна (х'уна), ниодэн (н'үдэн), хяаг (х'аг), болёо (бол'оо), булоу (бул'уу), элюру (эл'үүр), элез (эл'ээ).

Гласные буквы подразделяются на три группы:

гласные заднего (твердого) ряда: краткие а, о, у, я, ё; долгие аа, oo, uu, яя, ёо; дифтонги ай, ой, үй;

гласные переднего (мягкого) ряда: краткие э, ү, е; долгие ээ, үү, уу, еэ; дифтонги эй, үй;

нейтральные гласные: краткие и, ю; долгие ии, ы, юу.

Пятьнадцать согласных бурятского алфавита из 21 (б, г, д, ж, з, л, м, н, п, р, с, т, х, һ, ш) употребляются в исконно бурятских словах, 6 из них (в, к, ф, ц, ч, щ) и ъ (твёрдый знак) употребляются в заимствованных словах, например: баяр, гал, агли, агли, ажал, аза, алтаргана, мангаха, парпайха, атар, нула, шабар; вакса, велосипед, ковёр, гульва, нирваан, гиваажан, командир, фонтан, Цэрэн, Цэдэн, Чэмэд, почто, ётко, подъезд.

ОБЩИЕ ПРАВИЛА НАПИСАНИЯ БУРЯТСКИХ СЛОВ

I. Гармония гласных

§ 1. Твердые и мягкие гласные не пишутся в одном слове, а нейтральные пишутся с теми и с другими. Например:

слова с заднериядными гласными
слова с переднериядными гласными
слова с нейтральными гласными

аха	эхэ	илдам
баабай	бүүбэй	харгы
ушкан	вөхэн	хүхы
олон	үлэн	нютаг
буряад	бүлээн	ниодэн

* В бурятском языке буква ё пишется обязательно с двумя точками наверху в специальных текстах: учебниках бурятского языка, пособиях по орфографии, в словарях и т.д., в других случаях допускается двоякое их написание.

III. Перелом гласных в слове

§ 3. Если в середине слова имеется долгий гласный, то гласные последующих слогов пишутся с учетом этого долгого гласного, т.е. по правилам перелома гласных:

1. Если в середине слова имеются долгие гласные уу, юу, то в последующих слогах пишутся а, аа, ай, я, яа, например: хонуулба, тодоруулаарай, оодогонуула, болюулая, ойлуулхая.

2. Если в середине переднериядного слова из долгих гласных имеются үү, юу, ээ, то в последующих слогах пишется не ѿ, а долгие гласные ээ, єэ, например: хэлүүлхээ, хүүеэн, эдюулээ, эрьюулээ, бүлээдээ, түлеэгээ.

IV. О позиции гласных в слове

§ 4. Краткие гласные у, ү, ю, дифтонги үй, үй пишутся только в первом слоге слова, например: ута, хула, үүөөри, хүрээ, юрөөхэ, нюдэн, уйлаха, туйлаха, уймуулхэ, түймэр.

Примечание. Частицы -гүй, -дүй, присоединяющиеся к словам сзади, пишутся с дифтонгом -үй, например: харангүй, хэрэгтүй, ябаадүй, хэлээдүй. Присоединяемые к ним аффиксы пишутся только в переднеязычном варианте, например: хараагүйдээ, туяагүйгээр, дурагүйдэн, дахагүйнээ и т.д.

§ 5. В первом слоге исконно бурятских слов пишется ии, а не ы, например: иимэ, тиимэ, шиимэ, мииш, бии, шишираг, жишихэ, сишихэ, сиидэм, сиилэгэр. В последующих слогах после твердых согласных пишется ы, после мягких — ии, например: зүгы, мансы, бишыхан, һэрхыхэ, харыит.

Примечание. В частицах бы, һынь, хынь, в некоторых междометиях понукания и обращения к животным, пишется ы, например: ябаа-бы? Ошоо һынь яжа мэдээш? Хаана хынь мэдэнгүйб. һыд! Сыд! һыны! Цып-цып!

V. О позиции согласных в слове

§ 6. В позиции перед согласными, а также в абсолютном конце слов пишется б, г, д, а не п, к, т, например: абта, агта, адха, таб, бэлэг, булаг.

§ 7. В середине слова непосредственно после согласных һ и ж нельзя писать согласные, обязательно вставляется краткий гласный, например: бэхээлиг, таңарха, тэхээгэр, эжэлээ.

§ 8. В абсолютном начале и конце исконно бурятских слов не пишутся два согласных подряд.

Примечание. В абсолютном начале и конце некоторых звукоподражательных слов допускается написание двух согласных подряд, например: григ-григ, хорд, хард, ард, һард, пүлд, гүлд.

VI. Конечный гласный основы глагола

§ 9. И исходная, и производная основы глагола всегда оканчиваются гласной, например: яба, ошо, хара, бари, ябула, ошолдо, харага, барилса, хүдэлмэрилэ.

VII. Вариантные написания

§ 10. Допускается различное написание слов, изменивших свой звуковой состав вследствие смысловых и стилистических изменений, например: хайн — сайн!; дэбдихэр — дэбисхэр: унтаха дэбдихэр, Буряад орной дэбисхэр дээрэ; гагаха — гахаха: үхидүүн эхээг гахаха. Тийхэтэйн алиг гэр дотор байнаан хүнүүг бултаараа түргэж, баана зариманин гаган дууряжа, уншалсан; хүшэн — хүсэн: хара хүшэн, зайн галай хүсэн.

В наиболее частотных случаях допускается двоякое написание произносительных вариантов диалектных, старомонгольских, современных монгольских слов: улбэрх — үлбэрх, үйгартгүй — ойгортгүй, түрблэгүй — түрьблэгүй, боргоон — бургуунан, айбала — айбали, хорёо — хорой, ольхотой — ульхатай и т.д. О том, конкретно какие слова допускают такое вариантное написание, указывается в орфографическом словаре.

Примечание. На русском языке бурятские слова пишутся по правилам русского языка, например: буряад — бурят, баатар — батор, Зэдэ — Джидэ, Хэжэнгэ -- Кижинга, аарсан — арца, дасан — дацан, та-

раг — тарал, гутал — гутул г.м. Однако для некоторых этнографизмов и заимствований из восточных языков допускается двоякое написание: Цагалган — Сагалган, бодисатва — бодхисатва, Сукхавади — Сукхавади и т.д.

ПРАВИЛА ПРАВОПИСАНИЯ НЕПРОИЗВОДНОЙ ОСНОВЫ СЛОВА

I. Правописание основ исконно бурятских слов

§ 11. В абсолютном начале слов переднериядных слов и в первом их слоге после согласных б, ж, ш, з, с, һ пишется не краткая и, а буква э, например: эли, эжэл, эшир, бэшэ, бэшэг, бэхээлиг, жэмэс, жэл, жожэ, шэнэ, шэмэг, зэмэ, зэртэгэр, сэнтэхэ, сэлсэгэр, һэвшээ, һэрбэгэр.

Однако в первом слоге личных местоимений, а также в абсолютном начале заднериядных слов пишется краткая гласная и, например: би, бидэ, ши, шинши; инаг, илдам, ибаргаха, ирагуу.

§ 12. Дифтонг эй не пишется в начале и середине слова непроизводной основы, а пишется в конце слова и в междометиях, например: бүүбэй, бээлэй, гэлэй, бэлэй, дэлхэй, жэгтэй, зөөхэй, зээрэмхэй, мэлхэй, мэхэрхэй, мээхэй, төөлэй, түүхэй, үбэштэй, үмхэй, хөөмэй, хүндүүлхэй, хүүрхэй, һүрхэй, эмгэй, эмгээтэй, энгэй, эзэгэй, эзэлтэй, эшэгэй (форма обращения к козам), эй, пэй, һэй.

Примечание. Для выяснения, окончания имени существительного (-эй или на -ээ), необходимо представить его в форме родительного падежа. Если в родительном падеже слово присоединяет суффикс и, то пишется дифтонг эй, если в этом падеже присоединяется суффикс -гэй, то пишется -ээ, например: эрбээхэн — эрбээхэй, дэгээгэй — дэгээ. Однако в конце имен прилагательных пишется только -эй, например: түүхэй, үмхэй.

§ 13. В середине непроизводных слов после согласных р, л, м, б неясные гласные а, э, о не пишутся, например: нарhan, балга, дэлхэн, гомдо, амгар, хамна, үбдэг, дэбэнэ.

Если непроизводная основа оканчивается на -гай (-гэй, -гой), то в середине слова не пишутся неясные гласные а, о, э после согласных з, с, например: шаазгай, хараасгай, ээзгэй, борбоосгай.

Примечание. В середине непроизводных основ после л, м, б непосредственно перед согласными р, н, а также в словах ирагуу, айбала, габала неясные гласные а, о, э пишутся, например: тэлэрэ, амары, амараг, гэмэрэ, үмэри, оморюун, нэмэрэ, (хадын) нэмэрэ, шэмэрүүн, умара, аbara, абари, түбэрэ, тоборюулга, дэбэрэ, үмэнэ, үбэнэ, тэбэнэ, шэбэнэ, бабана и т.д.

§ 14. Географические названия, укоренившиеся в бурятском произношении, пишутся по-бурятски, например: Хитаг (Китай), Тубэг (Тибет), Шэлэ (Чита), Монгол (Монголия), Улаан-Үдэ (Улан-Удэ), Хялгата (Кяхта), Ярууна (Еравна), Аха (Ока), Худари (Кудара), Худэри-Сомон (Кудара-Сомон), Баргажан (Баргузин), Хурамхаан (Курумкан), Мухар-Шээр (Мухор-Шибирь), Зэдэ (Джидэ), Тори (Торей), Ивалга (Иволга), Захаамин (Закамна), Хэрэн (Кырен), Энгидэй (Ингода), Үдэ (Уда) и т.д.

Если географические названия употребляются с суффиксом -ск, то их следует писать по правилам написания заимствованных слов, например: Иркутск, Закаменск, Гусиноозерск, Ново-Селенгинск, Хоринск.

Примечание. Однако если такие названия имеют исконно бурятские эквиваленты, то допускается бурятское написание, например: Иркутск — Эрхүү, Хоринск — Хори, Агинское — Ага нуурин и

1. Перед долгими гласными мягкость согласных обозначается при помощи йотированных гласных я, ё, е, ю, а также долгим ии, например: буряад, хяара, таляан, аяя, хёё, голёо, тээг, элеэ, нюу, нарюу, дшилэ, хабии, түрий.

2. В начале слова мягкость согласного обозначается при помощи краткой гласной и, например: хирэ, хилэ, хилай, миñэрэ, миña (мирмагар), била (сохихо), бира (билбагар), зингаа.

Однако если заднерядное слово, оканчивающееся на неустойчивый и с предшествующим кратким гласным, и двухсложное слово на краткий гласный при присоединении суффикса винительного падежа -ые становятся похожим на переднерядное слово, то мягкость начальных согласных м, н, х в таком слове обозначается при помощи буквы я, например: не мянган – мянгы, а мянган – мянгы, также – мяхан, няха, нягта, хяра, хята, хяна (кузнечные меха), хяма.

Если после мягких и, х в начале слова слышится о, у, ү, то мягкость этих согласных обозначается при помощи гласных ё, ю, например: нёдонго, нёлбонон, хёро, хёлой, Хёлго, нютаг, нюрган, нюдэн, хюре, хюлгэ (шахматная доска).

3. В середине непроизводной основы перед твердыми согласными б, м, һ, п, х, г, мягкость согласного обозначается при помощи мягкого знака (ь), например: арбан, норьбо, горьбо, дальба (нүрэхэ), эльбэ, норьмонон, нарьмай, гульмэ, абынан, оньнон, хүрьэн, мүлүэн, пальпа-пальпа (гэхэ), хадъха, бэдъхэ, эдъхэ, альган, эльгэн, хүрьгэн.

Во всех других случаях в середине непроизводной основы перед твердыми согласными, мягкость согласного обозначается при помощи краткой гласной и, например: элихэ, бүригэ, хүрилэ, арила, налира, атира, хахина, хуухира, хаахира, абира, анхила, орило, сабидар, горитой.

Если в середине слова или на его конце буквы я, е, ё обозначают два звука, то с целью показать, что эти звуки в произношении не сливаются с предшествующим согласным, между ними ставится ъ (мягкий знак), например: харья, сарья, дарья, абыяс, эрье, горье, орье.

4. В середине непроизводной основы мягкость второго из двух расположенных рядом согласных обозначается при помощи гласного и, например: анхила, үлтиэрэ, бархира, орхи, унги, үрги.

В других, кроме элдин, болги-солди, банди, ганди словах, после согласных л, н пишется мягкий г, а не мягкий д или я, ё, е, например: болгин, залги, булги, сэлгээн, анги, ханги(ла), жэнгирэ, зангида, онгило, унги, тээнги, тангил, мангир, янгина, янгира, хани, хонгино, онги, шэнги, хонгёо, энгиг, гулги, галги, гулгира.

В других, кроме харти, олтирог, үлти, үлтилэ, урти, галтира, халтира, үлтирэ словах после согласных р, л, н пишется мягкий х, а не мягкий т, например: нахин, наххи, түлхи, бүлхин, талхи, архи, холхи, бархира, мүлхи, алхи, хонхи, хүнхи, унхида, түнхи, хулхи.

Мягкость согласного, предшествующего мягкому же согласному, а также согласным ж, ш, на письме не обозначается, например: нахин, холхи, сэлгээн, бүлхин, нолжоро, нэнжэ, энжэ, бэлшэ, шэлжэ, үрги.

Примечание. В разговорном бурятском языке второй из двух рядом расположенных согласных (мягкий) обычно смягчает и предшествующий ему твердый согласный. Поэтому в наиболее частотных случаях допускается вариантное написание, с обозначением мягкости первого согласного мягким знаком (ь), например: нульниха – нульниха, жульниха – жульниха, халтира – халтира, Балжан – Балжан, бэшэхэлбэ – бэшэхэлбэ, галгиха – гальгиха (галдиха) и т.д.

III. Правила написания основ заимствованных слов

§ 16. Слова, в основном давно заимствованные из других языков, фонетически и грамматически полностью освоенные (произносимые в соответствии с правилами бурятского произношения), пишутся по правилам написания исконно бурят-

ских слов, например: сай, бууза, шаазан, янза, данса, лонх, луу шэршүү, тайбан (китайский язык); боти, дасан, лама, юртэмсэ, дуган, нарамба, намтар, бум, сая, габжа (тибетский язык); арсалан, базаар, байлан, бар, булаг, булгайр, бэрсэ, тугаг (арабский, персидский язык); агис, мандал, судар, шулэг, аршаан, габала (чечен), абыяс, буян (санскритский язык); углуу, пеэшэн, хомууд, барааг, батрааг, бообор, гиир, дүхий, жүүлиг, боожо, ороонон, хилээмэн, шэниисэ, яарса, избёоско, лаампа, угэрсэ (русский язык); улас түрэ, уласхорондын, хүрэнгэтэн, эзэрхэг түримхэй, зуунэй ба баруунай хэлбэрил, хубисхал, хүмүүжүүлэг (монгольский язык).

В случае, если одно- и двухсложные заимствованные слова омонимичны (омографы) бурятским словам, то для их различения ударные гласные в бурятском написании оформляются как долгие гласные, например: база – бааза, хор – хоор, саг – сааг, албан – албаан, мого(н) – моого, одо(н) – оодо, эрэ – ээрэ.

Примечание. 1. При бурятиялизированном написании исходных форм заимствованных слов, производные от них, но также заимствованные слова пишутся в русской орфографии. Ср: баал, баархад, бааза, ураан, хилээмэн, хоор, обёос, саад, сооло, моодо, избёоско, мотоор, лаампа, тоон, паар но:

бальна, панбархат, автобаза, базова, уранова, хлебопекарни, хоровой, овсянка, садовник, садовод, садоводство, сольно, солист, модно, известково (или избёоско), известняк, моторно, лампочка, тональность, парна и т.д.

2. В случаях, когда омографами становятся не исходные слова, а их формы, то в них также пишутся долгие гласные, например: ток – тоогой, маяк – маягай, маягта, маягхаа.

§ 17. При написании заимствованных слов, не подпадающих под действие вышеизложенного правила, руководствоваться следующими правилами:

1. Имена, отчества, фамилии, псевдонимы и прозвища людей; клички животных; а также нарицательные слова и географические названия, оканчивающиеся на согласный и ударные гласные; слова на -ство в именительном падеже пишутся в соответствии с русским написанием, например: Иванов Пётр Яковлевич, Баня, Таня, Басилевский, Арская, социализм, капитализм, капиталист, велосипед, акт, патефон, рояль, институт, колхоз, комбайн, автомат, стол, стул, клуб, стакан, дено, судья, купе, шоссе, жюри, колбаса, пальто, Москва, Брио; блины, болты, бревно, кашне, квашня, крупа, провода, простины, кружева, ура, цинга; правительство, искусство.

Несклоняемые в русском языке географические названия, даже если они оканчиваются на гласный, а также нарицательные имена, оканчивающиеся на безударные и о, на две-три гласных, в именительном падеже пишутся в соответствии с русским написанием, например: Сочи, Чили, Тбилиси, Агаджэ, Галле, Тампере, Шпree, Рюкю, Хуанхэ, Актау, Генуя, Токио, Самоа, аллегри, колибри, денди, леди, пианино, фортельяно, динамо, либретто, танго, каноэ, алоэ, радио.

Населенные пункты, названные по фамилиям людей, а также названия, состоящие из согласной буквы и следующих за ней гласных, пишутся в соответствии с русским написанием, например: Горький, Осиненко, Павлово, Иваново, Дзю, Бия.

2. Все остальные заимствованные слова, за исключением тех, которые указаны в предыдущем пункте в русском языке склоняются и в именительном падеже оканчиваются на безударные гласные. Бурятский язык, заимствуя эти слова, изменяет их безударные окончания согласно своим нормам, что охватывается в основном двумя следующими правилами:

а) слова, которые перед безударными гласными окончаниями содержат мягкий согласный, в том числе ж, ш, ц и ь, а также слова на ударные ия, отбрасывают свои окончания (-я, -е, -е, -и, -и, -й, -е, -я, -е) слов, а также слова на ударные -ия отбрасывают свои окончания и принимают и, например: бана – бани, авария – авари, поле – поли, полотенце – поло-

тенци, кофе – кофи, училище – училищи, правление – правлени, Австралия – Австрали, Россия – Rossi, буржуазия – буржуази, хирургия – хирурги, революция – революци, пролетарий – пролетари, Забайкалье – Забайкали, Приморье – Примори, Болонья – Болони, варенье – варени, печенье – печени, платье – плати, подполье – подполи, горючее – горючи;

б) слова, которые содержат перед безударными гласными окончаниями твердый согласный, отбрасывают эти окончания (-а, -о, -я, -е, -и, -ы) и оформляются по правилам последовательности гласных в зависимости от ударного гласного основы в частности:

слова, с ударением на а, я, ай, у,уй пишутся с а на конце, например: вожатый – вожата, Альпы – Альпа, социальный – социальна, парикмахерская – парикмахерска, чайная – чайна, гайка – гайка, ручка – ручка, санитарка – санитарка, кузница – кузница, кукла – кукла, пудра – пудра, трубка – трубка, штукатурка – штукатурка;

слова, с ударением на о, ё, ой пишутся с о на конце, например: тонна – тонно, Европа – Европа, Волга – Волго, экономика – экономико, революционный – революционно, боты – бото, столовая – столово, ёлка – ёлко, обойма – обоймо;

слова, с ударением на е, ей, э пишутся с э на конце, например: ферма – фермэ, Женева – Женевэ, Пенза – Пензэ, Лена – Ленэ (река), лейка – лейкэ, поэма – поэмэ, студентка – студенткэ, директриса – директрисэ, акушерка – акушеркэ;

Если же ударение падает на нейтральные и, ы, ю, то окончания оформляются в зависимости от гласного непосредственно предшествующего ударному гласному. В частности, если в предыдущем слоге стоит гласный твердого ряда (а, ай, я, о, ой, ё, у,уй), то в конце слова пишется а, в остальных случаях (при гласных среднего или мягкого ряда в предыдущем слоге, а также при отсутствии гласных) пишется э, например: машина – машина, турбина – турбина, пружина – пружина, экономический – экономическая, партийный – партийна, физика – физикэ, мыло – мылэ, рюмка – рюмкэ.

Примечание. 1. Слово яблоко пишется по правилам русской орфографии, т.е. конечное о не трансформируется в а.

2. В заимствованных русских глаголах с суффиксом -ва-, -ова- в бурятском с суффиксом -л- в конце слова пишется только а, не руководствуясь предыдущим правилом, например: дифференцировалха, политизовалха и т.д.

3. а) В заимствованных словах с суффиксами -ск-, -ийск-, {-ицк-}, -истическ-, -истски и т.д. эти суффиксы, за редким исключением типа Советскэ (Союз), могут опускаться, и слово пишется на бурятском языке в родительном падеже или оформляется без аффикса, например: Российская Федерация – Российин Федераци, Октябрьский – Октябрин, армянский – армян, английский – англи, капиталистический – капиталист, социалистический – социалист, марксистский – марксис, грузинский – грузин, латвийский – латви литовский – литва и т.д.

б) заимствованные названия населенных пунктов на -ск, односложные основы с суффиксом -ск-, а также слова с суффиксами -ицк-, -онн-, -н- всегда сохраняют эти суффиксы, например: Омск – Омск, Ангарск – Ангарск, Челябинск – Челябинск, финский – финскэ, экономический – экономическая, геологический – геологическая, демократический – демократическая, автоматический – автоматическая, агротехнический – агротехническэ, политический – политическая, политехнический – политехническэ, революционный – революционно, социальный – социальна, партийный – партийна.

3. При заимствовании слов с ударными конечными -айя, -ай эти сочетания букв преобразуются в -ай, с ударными -ое, -ой, -ая в конце слова – в -ой, с ударными -ея, -ей в конце слова – в -ей, например: Малайя – Малай, Гималаи – Гималай, Болгой – Болгой, мастерская – мастерской, Корея – Корей, обои – обой, батарея – батарей, Пиренеи – Пиреней. Заимствованные слова с ударением на конечном дифтонге пишутся без изменений, например: сарай – сарай, портной – портной, мавзолей – мавзолей.

мастерской, Корея – Корей, обои – обой, батарея – батарей, Пиренеи – Пиреней. Заимствованные слова с ударением на конечном дифтонге пишутся без изменений, например: сарай – сарай, портной – портной, мавзолей – мавзолей.

ПРАВОПИСАНИЕ АФИКСИРОВАННЫХ СЛОВ

I. Присоединение суффиксов и окончаний к заимствованным словам

§ 18. К заимствованным основам присоединяются бурятские суффиксы и окончания. Последние оформляются по ударному гласному основы согласно правилам последовательности расположения гласных, например: пárти – партияар, Москвá – Москвáаа, rúчка – ручкаар, буржúй – буржуйнаар; стол – столо, ёлко – ёлкоёо, мастерской – мастерскойор, Иванóв – Ивановой, Пётр – Пётрой; тéхникэ – техникээр, Корей – Корейнээ, мавзолéй – мавзолейдэ.

Если ударение в заимствованном слове приходится на нейтральные гласные и, ы, ю, то окончания таких слов оформляются в зависимости от гласной, непосредственно предшествующей ударной гласной:

если в предударном слоге имеется гласная заднего ряда, то присоединяются суффиксы и окончания с гласными а, аа, ай, я, например: правительство – правительствааа; пианист – пианистаар, пианистааа; турбина – турбинаа, коммунист – коммунистаар, коммунистааа;

если в предударном слоге имеется гласная заднего ряда или же отсутствует гласная (ударение приходится на первый слог слова), то присоединяются суффиксы и окончания с гласными э, ээ, эй, еэ, например: машинист – машинистээр, физикэ – физикээр, электричество – электричествээр.

II. Изменения согласных на конце слов

§ 19. При присоединении суффиксов, окончаний или частиц к словам, которые оканчиваются на согласные т, к, имеющие перед собой гласную, названные согласные преобразовываются соответственно на д и г, например: совет – советэй, советдэ, советээр, советфээ, советуу, советнай; кружок – кружогые, кружогтой, кружогшуу, кружогхон, кружогши; лак – лагаха. Но если перед этими согласными имеется другой согласный, то они остаются без изменений, например: пункт – пунктын, пункттаа, пунктнуу, пунктши, пунктнай; парк – паркшуу, паркхан, паркхаа; акт – актлаха.

Примечание. При присоединении суффиксов, окончаний или частиц, начинающихся с согласных, к основам на стечении нескольких согласных, между этими частями слова не допускается вставка лишних гласных, например: поезд – поездтой, поездно; гимн – гимннүүд, гимнмнай, гимнтай, гимнээ, гимнээр, гимнээс; министр – министртнай.

§ 20. При присоединении глагольного суффикса -на (-но, -нэ) к слову с конечным заднеязычным и этот согласный преобразуется в г, например: ан – агна, зан – загна, шан – шагна, ган – гагна, сэн – сэгнэ, зүн – зүгнэ, дүн – дүгнэ, бөөн – бөөгнэрэ, дэлэн – дэлгэнэ, дэлэннэ (а не "дэлгэнэ").

III. Выпадение кратких гласных на конце основы

§ 21. При присоединении суффиксов и окончаний, имеющих долгий гласный в начале выпадают конечные краткие гласные основы а, о, э, и, я, ё, е, мягкий знак (ь), безударные ия, ий, ый, неустойчивый и (вместе с предшествующими гласными а, о, э, и), например: сугла – суглаан, суглуулла; тарма – тармуур; хада – хадаан; оро – ороор;

Примечание. 1. При присоединении аффикса безличного (возвратного) притяжания к причастию прошедшего времени конечный **и** последнего не выпадает, например: **хараан** – **хараанана**, **үзэхэн** – **үзэхэнэө**, **олонон** – **олонооно**.

2. При присоединении окончания, начинающегося на **ы**, к слову, которое оканчивается на иотированый гласный, последний не выпадает, например: **гүя** – **гүяын**; **эрье** – **эрьеын**; **горьё** – **горьёын**; **дарья** – **дарьяыт**.

§ 22. При присоединении к основе глагола, имеющей два и более слогов и оканчивающейся на **-ра** (-рэ, -ро), **-ла** (-лэ, -ло), суффиксов и окончаний выпадают конечные краткие гласные основы **а**, **э**, **о**, например: **хатара** – **хатарба**, **хатарсагаа**, **хатархада**; **сэсэрэ** – **сэсэрхэ**, **сэсэрхэн**, **сэсэрхэн**; **ногооро** – **ногоорхо**, **ногоормо**; **эхилэ** – **эхилдэг**; **худэлмэрил** – **худэлмэрилхэ**; **зууршала** – **зууршалга**.

Примечание. При присоединении суффикса, начинающегося на согласный, к слову, которое оканчивается на краткий гласный с предшествующими двумя согласными, а также при присоединении суффикса, начинающегося на два согласных, к слову, которое оканчивается на краткий гласный с предшествующим одним согласным, конечные краткие гласные **а**, **о**, **э** не выпадают, например: **бухалла** – **бухаллаба**, **хэрэглэ** – **хэрэглэлгэ**; **хатара** – **хатаралда**, **шэнжэлэ** – **шэнжэлэлгэ**, **туналы** – **туналамжа**.

§ 23. При присоединении глаголообразующих суффиксов **-ла** (-лэ, -ло), **-да** (-дэ, -до) к имени существительному, имени прилагательному или наречию, которые оканчиваются краткими гласными **а**, **э**, **о** с предшествующими **р**, **л**, а также неустойчивым **и**, указанные гласные и неустойчивый **и** выпадают, например: **дэрэ** – **дэрэл**, **нула** – **нулла**, **шэрэ** – **шэрдэ**, **хара** – **харда**, **хорон** – **хорго**, **урган** – **урла**, **гуран** – **гурула**.

Примечание. В некоторых словах, в которых и после присоединения указанных глаголообразующих суффиксов ясно слышатся краткие гласные **а**, **о**, **э**, эти гласные на письме традиционно сохраняются, например: **холо** – **холодо**, **мылэ** – **мылэдэ** и др.

При присоединении глаголообразующего суффикса **-та** (-тэ, -то) к вышеназванным основам краткие гласные основы **а**, **э**, **о** после согласного **р** выпадают, например: **ойро** – **ойрто**, **дээрэ** – **дээртэ**, **хирэ** – **хиртэ**, **доро** – **дортэ**.

Однако при присоединении глаголообразующих суффиксов **-ла** (-лэ, -ло), **-да** (-дэ, -до) к именам существительным или прилагательным, оканчивающимся на неустойчивый **и** с предшествующей краткой гласной **и**, после согласных **р**, **л** неустойчивый **и** выпадает, например: **нарин** – **нарила**, **аалин** – **аалида**, **морин** – **морило**. Но: **морин** – **мордо**.

§ 24. При присоединении к основе глагола суффиксов **-за** (-зэ, -зо), **-бари** (-бэри, -бори), **-хай** (-хэй, -хой), **-лаа** (-лээ, -лоо, -лоо), **-ша** (-шэ, -шо), образующих имена существительные и прилагательные, краткие гласные основы **а**, **э**, **о** выпадают после согласных **р**, **л** например: **гара** – **гарза**, **оло** – **олзо**, **тула** – **тулбэри**, **нала** – **налбари**, **хиилэ** – **хиилбэри**, **бутара** – **бутархай**, **туурэ** – **туурхэй**, **хүүрэ** – **хүүрхэй**, **сооро** – **соорхай**, **ула** – **уулхай**, **зура** – **зурлаа**, **гүрэ** – **гүрлөө**, **гара** – **гарша**, **оро** – **оршо**.

§ 25. При присоединении к основе глагола суффиксов страдательного залога **-та** (-тэ, -то), **-да** (-дэ, -до), суффиксов побудительного залога **-ха** (-хэ, -хо), **-га** (-гэ, -го) конечные краткие гласные основы **а**, **э**, **о** выпадают, например: **аба** – **абта**, **оро** – **орто**, **шилэ** – **шилдэ**, **дуула** – **дуулда**, **бүридэ** – **бүрихэ**, **бодо** – **бодхо**, **гара** – **гарга**, **болов** – **болго**.

Примечание. Если перед конечной краткой гласной основы содержится буква **д**, которой предшествует еще согласная, то при присоединении залогового суффикса **-ха** (-хэ, -хо) к данной основе между этими согласными вклиниваются краткие гласные **а**,

э, **о**, а конечная гласная выпадает, например: **айда** – **айладха**, **айладхал**, **айладхуул**; **урда** – **урадха**, **урадхал**, **урадхуул**; **үмдэ** – **үмэдхэ**, **үмэдхэл**, **үмэдхүүл**; **хордо** – **хордхо**; **убдэ** – **убэдхэ**; **гомдо** – **гомодхо**; **гомодхо**; **үйлдэ** – **үйлэдхэ**, **үйлэдхе**; **лурда** – **лурдха**, **лурдхал**; **бэлдэ** – **бэлэдхэ**, **бэлэдхэл**.

Таким же образом происходит перестановка букв в слоге при присоединении к слову **үйлдэ** суффикса **-бэри**, например: **үйлэ** – **үйлдэ** – **үйлэдбэри**, **үйлэдбэрилхэ**.

Однако при присоединении суффиксов и окончаний к словам, оканчивающимся на краткую **и**, последняя не выпадает, например: **хали** – **халинан**, **халиба**, **халиха**, **халилга**. Поэтому не следует путать причастия прошедшего времени, образованные от основы глагола с конечной **и**, с именами существительными, имеющими приблизительно одинаковое с ними произношение (квазиомофоны): в причастиях пишется **и**, в именах существительных – мягкий знак (**ь**), например: **мулинэн** (прич.) – **мульэн** (сущ.); **турнэн** (прич.) – **турьнэн** (сущ.), **халинан** (прич.) – **хальнан** (сущ.).

§ 26. Допускается опущение кратких конечных гласных в словах, в которых присутствует императивная интонация (интонация приказа), например: **Эй**, **тургэл**, **нааша!** **Наан**, **бу унагаа!** **Байз**, **хойшо бол!** **Нэг**, **хоёр**, **турба!**

IV. Появление гласных-связок (инфиксов, интерфиксов)

§ 27. При присоединении к словам, оканчивающимся на согласный, суффиксов, начинающихся с согласных **р**, **л**, между двумя согласными обязательно вставляются краткие гласные **а**, **э** или **о**, например: **омог** – **омогорхо**, **тэнэг** – **тэнэгэрхуу**, **бардам** – **бардамархуу**, **хоёр** – **хоёролжон**.

V. Падежные окончания

§ 28. Родительный падеж:

а) к словам, оканчивающимся на одинарную согласную, кроме заднеязычного **и**, а также на согласный **р** с предшествующим согласным, на два одинаковых согласных, присоединяется окончание **-ай** (-эй, -ой), например: **мал** – **малай**, **морин** – **мориний**, **врач** – **врачай**, **цех** – **цехэй**, **плащ** – **плащай**, **Петрович** – **Петровиҷай**, **Александрович** – **Александровиҷай**, **Александрович** – **Александровиҷай**, **Бодиевич** – **Бодиевичай**, **театр** – **театрай**, **класс** – **классай**, **групп** – **группэй**;

б) к словам, оканчивающимся на краткие **а**, **э** или **о**, кроме заимствованных слов с **э** на конце и женских фамилий с **а** на конце, на буквы **ый**, на стечение 2-3 согласных, а также на **я**, которой предшествует мягкий знак **ь** или какая-либо ударная гласная, кроме **у**, **и**, присоединяется окончание **-ын**, однако к словам с краткими или безударными **и**, **е**, **я**, **ий**, **ия**, мягким знаком (**ь**), к заимствованным словам с ударной **и** на конце присоединяется окончание **-иин**, например: **хага** – **хагын**, **эрэ** – **эрьын**, **бодо** – **бодын**; **Будённый** – **Будённыйн**; **пункт** – **пунктын**, **Маркс** – **Марксин**, **ксерокс** – **ксероксын**, **мотоцикл** – **мотоциклий**; **Тая** – **Таяй**, **Марья** – **Марьян**; **хани** – **ханин**, **Толидзе** – **Толидзин**, **Таня** – **Танин**, **Басилий** – **Басилин**, **Юлия** – **Юлин**, **зоотехни** – **зоотехнин**; **эпизооти** – **эпизоотиин**, **Марий** – **Мариин**, **шинель** – **шинелин**, **гуашь** – **гуашин**; **Росси** – **Россиин**, **такси** – **таксиин**, **жюри** – **жюриин**, **хирурги** – **хирургиин**, **хирургида**, **хирургие**, **хирургигаар**, **хирургитай**, **хирургигээр**; **гипертони** – **гипертониин**, **гипертоница**, **гипертонида**, **гипертонион**, **гипертониаар**, **гипертонитай**, **гипертонигаар**;

в) к словам, оканчивающимся на согласный **р** с предшествующим согласным, на два одинаковых согласных, на ударную гласную, кроме **и**, присоединяется окончание **-ын**, например: **хага** – **хагын**, **эрэ** – **эрьын**, **бодо** – **бодын**; **Будённый** – **Будённыйн**; **пункт** – **пунктын**, **Маркс** – **Марксин**, **ксерокс** – **ксероксын**, **мотоцикл** – **мотоциклий**; **Тая** – **Таяй**, **Марья** – **Марьян**; **хани** – **ханин**, **Толидзе** – **Толидзин**, **Таня** – **Танин**, **Басилий** – **Басилин**, **Юлия** – **Юлин**, **зоотехни** – **зоотехнин**; **эпизооти** – **эпизоотиин**, **Марий** – **Мариин**, **шинель** – **шинелин**, **гуашь** – **гуашин**; **Росси** – **Россиин**, **такси** – **таксиин**, **жюри** – **жюриин**, **хирурги** – **хирургиин**, **хирургида**, **хирургие**, **хирургигаар**, **хирургитай**, **хирургигээр**; **гипертони** – **гипертониин**, **гипертоница**, **гипертонида**, **гипертонион**, **гипертониаар**, **гипертонитай**, **гипертонигаар**;

г) к словам, оканчивающимся на краткую гласную **и**, присоединяется окончание **-ын**, например: **хага** – **хагын**, **эрэ** – **эрьын**, **бодо** – **бодын**; **Будённый** – **Будённыйн**; **пункт** – **пунктын**, **Маркс** – **Марксин**, **ксерокс** – **ксероксын**, **мотоцикл** – **мотоциклий**; **Тая** – **Таяй**, **Марья** – **Марьян**; **хани** – **ханин**, **Толидзе** – **Толидзин**, **Таня** – **Танин**, **Басилий** – **Басилин**, **Юлия** – **Юлин**, **зоотехни** – **зоотехнин**; **эпизооти** – **эпизоотиин**, **Марий** – **Мариин**, **шинель** – **шинелин**, **гуашь** – **гуашин**; **Росси** – **Россиин**, **такси** – **таксиин**, **жюри** – **жюриин**, **хирурги** – **хирургиин**, **хирургида**, **хирургие**, **хирургигаар**, **хирургитай**, **хирургигээр**; **гипертони** – **гипертониин**, **гипертоница**, **гипертонида**, **гипертонион**, **гипертониаар**, **гипертонитай**, **гипертонигаар**;

д) к словам, оканчивающимся на краткую гласную **о**, присоединяется окончание **-ын**, например: **хага** – **хагын**, **эрэ** – **эрьын**, **бодо** – **бодын**; **Будённый** – **Будённыйн**; **пункт** – **пунктын**, **Маркс** – **Марксин**, **ксерокс** – **ксероксын**, **мотоцикл** – **мотоциклий**; **Тая** – **Таяй**, **Марья** – **Марьян**; **хани** – **ханин**, **Толидзе** – **Толидзин**, **Таня** – **Танин**, **Басилий** – **Басилин**, **Юлия** – **Юлин**, **зоотехни** – **зоотехнин**; **эпизооти** – **эпизоотиин**, **Марий** – **Мариин**, **шинель** – **шинелин**, **гуашь** – **гуашин**; **Росси** – **Россиин**, **такси** – **таксиин**, **жюри** – **жюриин**, **хирурги** – **хирургиин**, **хирургида**, **хирургие**, **хирургигаар**, **хирургитай**, **хирургигээр**; **гипертони** – **гипертониин**, **гипертоница**, **г**

к глагольным основам, оканчивающимся на краткий гласный с предшествующим **а**, присоединяется суффикс **-да** (-дэ, -до) с выпадением конечного гласного основы, например: оло – олдо, дуула – дуулга, диилэ – диилдэ;

к глагольным основам, оканчивающимся на краткий гласный с предшествующими **р, с, б, г**, присоединяется суффикс **-та** (-тэ, -то), например: оро – орто, соносо – соносто, аба – абта, угэ – угто.

§ 48. Побудительный залог

К глагольным основам, оканчивающимся на краткий гласный с предшествующими **р, с, б, г**, присоединяются суффиксы **-га** (-гэ, -го), **-гаа** (-гээ, -гоо, -гоо), при этом конечный краткий основы, кроме и, выпадает, например: нура – нурга, гарга – гарга, оло – олго, боли – болиго, боло – болго, нала – налга; унтара – унтаргаа, холо – холго;

к глагольным основам, оканчивающимся на краткий гласный с предшествующим **а**, присоединяется суффикс **-ха** (-хэ, -хо), **-хаа** (-хээ, -хоо, -хоо), при этом конечный краткий гласный основы выпадает, например: сага – садха, бодо – бодхо, олого – олодхо, удэ – удхэ, усөөдэ – усөөдхэ, гэдэ – гэдхэ;

к глагольным основам, оканчивающимся на краткий гласный, присоединяются суффиксы **-уула** (-үүлэ), **-юула** (-юулэ); **-аа** (-ээ, -оо, -өө), **-яа** (-еэ, -ёө), при этом краткий гласный основы также выпадает, например: хамжа – хамжула, оло – олуула, дэмжэ – дэмжүүлэ, хари – харюула, эри – эрюула; тара – тараа, зобо – зобоо, эльгэ – эльгээ, бүрхэ – бүрхөө, зохи – зохёө, дэлгэ – дэлгээ, хали – халяа, хүхи – хүхээз;

к глагольным основам, оканчивающимся на дифтонги и долгие гласные, суффикс **-ла** (-лэ, -лго) присоединяется непосредственно, без изменений основы, например: хараа – хараалга, бай – байлаа, хороо – хороолго, тонгой – тонгойлго, зүвшөө – зүвшөөлгэ, хэлты – хэлтилгэ, жии – жишилгэ.

ПРАВОПИСАНИЕ ЧАСТИЦ

I. Личные частицы

§ 49. Частицы первого лица единственного числа

К словам, оканчивающимся на гласный, присоединяется частица **-б**, например: аха – ахаб, байба – байбаб, байгаа – байгааб, ошоой – ошоойб; однако к глаголам изъявительного наклонения настоящего времени с суффиксами **-на** (-нэ, -но), побудительного наклонения с суффиксами **-хүү** (-хүү), **-уужа** (-үүжэ), **-юужа** (-юужэ), **-гуужа** (-гүүжэ) могут присоединяться как частица **-б**, так и частица **-м**, например: байна – байнаб, байнам; байнуу – байнууб, байнуум; байгуужа – байгуужаб, байгуужам; болюужа – болюужаб, болюужам; нуугуужа – нуугуужаб, нуугуужам;

к словам, оканчивающимся на **одинарный согласный**, присоединяется частица **-би**, например: басаган – басаганби, харааар – харааарби, мэдээгэ – мэдээгэб; однако к словам, оканчивающимся на **и**, присоединяется частица **-би** или же частица **-м**, при этом конечный и выпадает, например: хун – хунби, хүм; хубүүн – хубүүнби, хубүүм; бэлэн – бэлэнби, бэлэм.

Частицы первого лица множественного числа

К словам, оканчивающимся как на гласный, так и на согласный, присоединяются частицы **-бди**, **-лди**, например: хараа – хараабади, харабалди; харааар – харааарди, харааарлди, ябая – ябаябди, ябаялди; залуушуул – залуушуулди, залуушуулми;

однако к глаголам изъявительного наклонения настоящего времени с суффиксом **-на** (-нэ, -но), побудительного наклонения с суффиксом **-уужа** (-үүжэ), **-юужа** (-юужэ), **-гуужа** (-гүүжэ), а также к словам, оканчивающимся на неустойчивый **и** (который выпадает), присоединяются частицы **-бди**, **-мди**, например: харана – харанабди, харанамди; байгуужа – байгуужабди, байгуужамди; зон – зомди; партизан – партизамди; бэлэн – бэлэмди; Багматан – Багматамди; ябан – ябанамди.

§ 50. Частицы второго лица единственного числа

К словам, оканчивающимся на гласный, присоединяется частица второго лица единственного числа **-ш**, например: аха – ахаш, байна – байнаш, ябаарай – ябаарайш;

к словам, оканчивающимся на согласный, присоединяется частица **-ши**, например: нүхэр – нүхэрши, хүн – хүнши, харааар – харааарши.

Частицы второго лица множественного числа

К словам, оканчивающимся на гласный, присоединяется частица второго лица множественного числа **-т**, например: аха – ахат, байха – байхат, байгаарай – байгаарайт, байна – байнат;

к словам, оканчивающимся на согласный, присоединяется частица **-та**, например: хүн – хүнта, мэдээдэг – мэдээдэгта, харааар – харааарта.

§ 51. К словам, оканчивающимся на стечение 2-3 согласных, на мягкий знак (**ь**), присоединяется частица первого лица **-би**, второго лица **-ши**, **-та**, например: таксист – таксистби, таксистши, таксистта; министр – министрби, министрши, министрта; король – корольби, корольши, корольта; вождь – вождьби, вождьши, вождьта.

§ 52. К глаголам, оканчивающимся на гласный, допускается присоединение частицы третьего лица множественного числа **-д**, например: бэшэнэ – бэшэнэд, ябада – ябадад.

II. Остальные частицы

§ 53. К словам, оканчивающимся на гласный, присоединяются вопросительная частица **-б**, частица логического ударения **-л**, например: болоо – юун болооб, шигээд болоол.

После слов, оканчивающихся на согласный, раздельно пишутся вопросительная частица **бэ**, частица логического ударения **лэ**, например: ямар – ямар бэ, найхан – хэр найхан бэ; ябадаг – ябадаг лэ.

Остальные вопросительные частицы (совместно с личными и другими частями, которые употребляются вместе с ними) пишутся отдельно от слов, например: ерээ гүт, ошобо гүш, ошобо гү, хараа ал, ошохо алди, ошохо хаяа, ошо бы, шоно алтай, ошоо хаал, хаанаа ал и т.д. (неверно писать: хэдэбта, хүбүүдэбта, ямарта, ямарата).

§ 54. При последовательном присоединении вопросительной частицы **бэ** и частицы второго лица множественного числа **-та** к словам, оканчивающимся на согласный, писать их слитно со словом, при этом буква **э** в вопросительной частице выпадает, например: хэг – хэдбта, ноёд – ноёдбта, хүбүүд – хүбүүдта, ямар – ямарата.

§ 55. Уступительные частицы **-ш**, **-шье** могут присоединяться к словам с любой конечной буквой, например: хүн – хүнши, хүншие; машина – машинаш, машинашие; ябаниш, угыш (ябанишие, угышье) байжа болохо и т.д.

§ 56. К словам, оканчивающимся на гласный, присоединяется утвердительная частица **-бшуу**, к словам на согласный – частица **-шуу**, например: ерээ бшуу, мэдээбээ бшуу, аха бшуу, гэнэн шуу, хэрэг шуу, мүн шуу.

Остальные утвердительные частицы также пишутся отдельно от слов, к которым они относятся, например: ябаа даа, демократи мүн, хэлээ нэн бэлэй, хэлээ юм, хэлээ гээшэ, хэлээ агша, хэлээ нэмнэй, хуурай гүбэ, хуурай юм шэбы, хэлээ хаюм, хэлээ хаям и т.д.

§ 57. Отрицательная частица **-гүй** может присоединяться к словам с любой конечной буквой, например: ябаагүй, хэлээгүйтүй и т.д.

Отрицательная частица **бэшэ** пишется отдельно от слова, к которому она относится, например: муу бэшэ, худал бэшэ, хүйтэн бэшэ. Но когда приставка заменствуетого слова без- (бес-), вне- переводится через **бэшэ**, эта частица пишется слитно со словом, например: беспартийный – партийнабэшэ, безыдейный – идейнэбэшэ, внештатный – штатнабэшэ.

§ 58. Другие частицы (запретительные, желательные, предположения) пишутся отдельно от слов, к которым они относятся, например: бу марта, залуу найб, уншаанай найш, мэдэхэ нын, хэлээ бэээ, ябаа аабза, ябаа хаабза, ябаа ха, ябаа аа гү, ябаа гээбэ и т.д.

СЛИТНОЕ, РАЗДЕЛЬНОЕ И ДЕФИСНОЕ НАПИСАНИЕ СЛОВ

§ 59. Слова **ахай**, **абгай**, **үдэр**, образующие сложные слова, пишутся слитно с предыдущим словом, при этом первые буквы этих слов **а**, **ү** выпадают, в результате чего данные слова превращаются в суффиксы **-хай**, **-бгай**, **-дэр**, например: одхонхай, бүлэхай, дундажай, Бадмахай; заабгай, ехбгай, Ханабгай; мунөөзэр, уржадэр, нугөөзэр, саадгэр, найндер. Однако в словах ламахай, ламбагай согласно рекомендациям орфографического словаря краткие гласные второй основы сохраняются.

§ 60. Слова **бүхэ**, **ажа**, которые в процессе длительного употребления в составном слове утратили свою самостоятельность, пишутся слитно со словами, к которым они относятся, например: бүхээдэлхэйн, бүхэрэссин, бүхэсюзна; ажабайдал, ажайбуулга, ажануудал, ажахы, ажайлэдбэри и т.д.; также слово олон при калькировании сложных слов с компонентом **много** пишется слитно со словами, которые начинаются на **м**, **и**, при этом слово **олон** выпадает, например: олонишэ, оломянган, оломиллон и т.д.

§ 61. Сложные слова, которые производятся и по традиции пишутся слитно, следует писать слитно, например: тунхариха, ухийбүүн, олонишэ, уласхорондын, агууехэ, заабол, амалдаха, дуугарха, угайхагада и т.д.

§ 62. В случае, если бурятские имена, фамилии, географические названия состоят из двух слов, особенно в художественных произведениях следует писать их через дефис, например: Балдан-Доржо, Дугар-Жаб, Чэмэг-Цэрэнэй, Цэдэн-Дамба; Улаан-Үзэ, Сэлэн-Дүүмэ, Баян-Гол, Хара-Шээр, Мухар-Шээр, Мэлэ-Борт, Баруун-Хужартай.

Примечание. 1. Конечные гласные основы, а также окончания заимствованных из русского языка, пишутся так же, как и на русском языке, – слитно или через дефис, например: агротехникэ, луноход, марсоход, планетоход, вездеход, снегоход, аэропорт, фоторепортаж, электродвигатель; громкоговоритель, огнетушитель, ракета-носитель, марксизм-ленинизм, фонтан-аквариум, машинно-тракторна, телефон-автомат, диван-кровать.

Примечание. 2.

Заимствованные сложные слова с безударным компонентом метр склоняются, как переднерядное слово, например: спидометр – спидометрэй, спидометртэ, спидометрээз; диаметр – диаметрэй, диаметртэ, диаметрээз.

§ 63. В случае заимствования сложного слова или приставочного образования типа **сверхмодный** из русского языка с частичным или полным переводом на бурятский язык, его компоненты пишутся раздельно друг от друга, например: сеноуборка – ублэхуряяла, хлебоуборка – таряя хуряяла, лесозаготовка – мого бэлэхэл, животноводство – мал ажал, овцеводство – хонин ажал, пятилетка – табан жэл, млекопитающие – нүн тэжээлтэн, парнокопытные – аса туруутан, троеборец – гурбан зүйлээр мурсысэгэш, стеклорез – шэл зүйэдэг зэмсэг (или стеклорез), век – зуун жэл, канавокопатель – нубаг малтагаг машина (или канавокопатель), ракетостроение – ракетэ бүтээлгэ, станкостроение – станок бүтээлгэ, судостроитель – судна бүтээгэш; парвозостроительный – паровоз бүтээлгын, локомотиворемонтный – локомотив занабарилгын, станкосборочный – станок хабсаралгын, хлопкозаготовительный – хлопок бэлэхэлгын, межрегиональный – регион хорондын, межгосударственный – гүрэн хорондын, межконтинентальный – түбүх хорондын, малопитательный – шэмэ багатай, малопроизводительный – бүтээсэ багатай, высокопродуктивный – аша шэмэ ехэтэй, быстроходный – түргэн ябадалтай, босоногий – хүл нюсэгэн, засухоустойчивый – ганда тэсэмгэй, антипартийный – партига харша, красноармейский – улаан армеецэй,ультрамодный – гагагуур (или улэмжэ) мого, ультраправый – гагагуур (или улэмжэ) баруунай, ультракороткий – гагагуур (или улэмжэ) богони.

Примечание 1. При переводе двухкомпонентных составных слов, части которых имеют самостоятельное словесное оформление и первая из которых определяет вторую – такие слова можно писать через дефис, например: мать-героиня – эхэ-герой, концерт-загадка – концерт-таабари, самолёт-снаряда – самолёт-номон, школа-интернат – нургуули-интернат (но: интернат-нургуули).

Но: Тэрэ һанаа амар үүнэ. Юундэб гэхэдээ, конституциин ёгоор хэньшээ гэр руун "тэрээн соо байгааг нюурнуудай зүйшвэлгүйтөр орох эрхэгүй" гэжэ тэрэнийн мэдээн бишү.

Буряад Республикин Конституциин 67-дохи статьяда иигээж хэлэгдэнхэй:

1. Республикин гүрэнэй хэлэнүүдийн буряад ба ород хэлэнүүд юм.

2. Түрэл хэлээс бүрин бүтэн байлгаха, мүн тэрэнээ шудалан үзэхээ ба хүгжэхээ эрхэ байдал Буряад Республика бүхын араадута лаб хангадаг.

Если же нумерованные рубрики перечисления разделяются точкой с запятой или запятой, то первое слово пишется со строчной буквы, например:

Республикын президент хүнүүдье урмашуулха талаар имээ эрхэтгэй гэблээ:

а) Буряад Республикин гүрэнэй шагналнуудаар шагнаадаг;

б) республикин хүндэтээ нэрээ зэргэнүүдье олгодог;

в) Россиин Федерациин гүрэнэй шагналнууда болон хүндэтээ нэрээ зэргэнүүдтээ зууршадаг.

§ 76. Звания, должности, титулы, если они употребляются неофициально, пишутся со строчной буквы, например: түрүүлэгшээ, президент, премьер-министр, министр, генерал, эрдэмтэ секретарь, эрдэмэй габьяата ажал ябуулагша, хаан, шах, султан, далай лама, бансан багдо, бандида хамба, папа, ваан, тайшаа, князь, граф.

Однако титулы глав верховной власти Российской Федерации, Республики Бурятия (а также и других субъектов Российской Федерации), почётные звания пишутся с прописной буквы, например: Россиин Федерацин Президент, Россиин Премьер-министр (Правительствын Түрүүлэгшээ), Россиин Федеральна суглаанай Федерацин Советэй Түрүүлэгшээ, Буряад Республикин Президент, Буряад Республикин Арадай Хуралай Түрүүлэгшээ, Россиин Баатар, Россиин Маршал.

§ 77. Все слова в официальном названии России, её субъектов, а также других государств пишутся с прописной буквы, например: Россиин Федерацци, Буряад Республика, Хальмаг (Танги) Республика, Саха (Яхаг) Республика, Америкын Холбоото Штадуу, Урга Африкын Республика, Китайдай Арадай Республика, Монгол Республика.

§ 78. Главное слово в неофициальных названиях государств, стран и регионов пишется с прописной буквы. Нарицательные слова, входящие в эти названия, пишутся с прописной буквы, если располагаются в начальной позиции, со строчной – если находятся после главного слова, например: Хойто Америкэ, Убэр Монгол; Rossi түрэн, Монгол улас, Буряад орон.

§ 79. Названия стран света пишутся со строчной буквы, однако при употреблении в качестве обобщенных названий многих стран и больших регионов пишутся с прописной буквы, например: Зүүн, Баруунай правительствууд, Хойто зүгэй арадуу.

§ 80. Первые слова в названиях государственных праздников, знаменательных дат, исторических эпох и событий пишутся с прописной буквы. Собственные имена, входящие в них и оформляемые на русском языке с прописной буквы, и на бурятском пишутся с большой буквы, например: Россиин Федерацин Бүрин эрхэтээ түрэн байха тухай декларациин баталагдан үзэр (День принятия Декларации о государственном суверенитете Российской Федерации), Хабарай болон ажайай наиндэр, Эхэнэрэй уласкоорондын наиндэр, Шэнэ жэл, Илалтын наиндэр, Шэнэ хүгжэлтын үе шата (эпоха Возрождения), Эсэгэ ороноо хамгаалын Агууехэй дайн.

§ 81. В полных названиях орденов все слова, кроме слов орден, шата (степень), и других нарицательных слов, кроме индивидуальных названий, пишутся с прописной буквы, например: "Эсэгэ ороноон гоо урга габяагай түлөө" орден, "Александр Невскиин" орден, "Андрей Первозванный" орден "Эсэгэ Ороноо Хамгаалын Дайнай I шатын" орден, "Ажайай Улаан тугай" орден.

§ 82. В официальных документах в названиях учреждений государственной власти России, Республики Бурятия пишутся с прописной буквы все слова, входя-

щие в состав названия, кроме служебных слов, например: Россиин Федерацин Правительство, Россиин Президентын Захиргаан (Администраци), Россиин Федерацин Конституционно Сүүг, Россиин Зэбсэгтэ Хүснүүг, Россиин Далайч-Сэргэгий Флот, Буряад Республикин Президент, Буряад Республикин Президентын-Правительствын Захиргаан (Администраци), Буряад Республикин Арадай Хурал, Буряад Республикин Берховон Сүүг и т.д.

Однако в неофициальных случаях слова захиргаан, правительство, президент и некоторые другие пишутся с маленькой буквы, например: Улаан-Үүдийн мэрийн президента захиргаанай асуулта оробо.

В официальных названиях политических партий, движений, объединений, других общественно-политических организаций пишется с прописной буквы первое слово, а также имена собственные в составе этих названий, например: Россиин Федерацин коммунистическая парти, "Едина Россия" парти, "Отечество-Бая Россия" парти, "Яблоко" парти, "Россия молодая" худэлөөн, Бүгээд Буряадай ундээн сёёлэй эблэл и т.д.

Названия иностранных политических партий пишутся, как правило, со строчной буквы, например: гоминдан, дашигчутон, тори и т.д.

§ 83. Названия некоторых крупных международных организаций пишутся с прописной буквы, например: Эб найрамдалай Бухэдэлхэйн Совет, Нэгэдэмэл Ундээнтэнүүдэй Организаци (ОН), Аюулгүйн Совет, Улаан Хэрээнэй ба Улаан Хахад гарын бүлгэм.

§ 84. Первые слова названий министерств, их главных управлений, а также названий других центральных учреждений и организаций пишутся с прописной буквы, имена собственные, названия других учреждений и организаций, входящие в состав этих названий, пишутся так же, как они пишутся при самостоятельном употреблении, например: Министерство иностранных дел России – Россиин Гадаадын хэрэгүүдэй министерство, Министерство обороны России – Россиин Оборонын министерство, Министерство образования и науки России – Россиин Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерство и т.д.

§ 85. Первые слова названий органов местной, муниципальной власти, научных учреждений, высших учебных заведений, театров, промышленных, производственных предприятий, а также имена собственные, входящие в их состав, пишутся с прописной буквы, например: Хотын депутатуудай совет, Москвагай түрэнэй университет, Буряадай номой хэблэл, Буряадай түрэнэй университет, Буряадай түрэнэй опера болон балэдэй академический театр, Пятницаин иэрэмжээти орд арадай хоор, Буряадай номой хэблэл.

Учитывая, что географические названия, занимающие в подобных названиях первую позицию, входят в состав данных собственных имен, следующее слово пишется со строчной буквы. Однако собственные имена, которые пишутся на русском языке с прописной буквы, и на бурятском пишутся с прописной: Академия наук России – Россиин Эрдэмэй академи, Сибирское отделение Российской Академии наук – Россиин Эрдэмэй академии Сибириин тааг, Институт монголоведения, буддологии и тибетологии Сибирского отделения Российской Академии наук – Россиин Эрдэмэй академии Сибириин таагай монгол арадууды, будын шажан болон Түбээдье шэнжэлэгийн институт.

Названия международных, зарубежных общественных организаций, государственных учреждений, политических партий также пишутся в соответствии с правилами, изложенными в настоящем параграфе, например: Профсоюзуудай бүхэдэлхэйн демократическая федерац, Эхэнэрүүдэй бүхэдэлхэйн демократическая федерац, МР-эй Арадай Ехэ Хурал, Англиин консерваториудай парти, Америкын лейборис парти и т.д.

§ 86. Названия наград, званий, художественных произведений, произведений искусства, печатных изданий, теле-, радиопередач, предприятий, заключаемые в кавычки, а также имена собственные в

их составе пишутся с прописной буквы, например: "Эрэлхэг зоригий түлөө" (медиа), "Правда", "Правда Буряати", "Буряад үнэн" (газетэнүүд), "Орвэл" (журнал), "Цыремпил" (повесть), "Игорь князь" (оперо; буряад хэлэн дээрэ "Игорь тайж" гэжэ оршуулагддаг), "Красный Яр" (СПК, хүдөөгэй ажахы), "Улаан одон" (сельхозкооператив).

Примечание. Названия газет, сельскохозяйственных предприятий, официальные названия организаций, учреждений не переводятся.

ПРАВИЛА ПЕРЕНОСА СЛОВ

§ 87. При переносе слова на другую строку следует придерживаться следующих правил:

1. Слова переносят по слогам, например: до-лоо-го-но, байр-ла-ба, гэр.

2. Нельзя оставлять в конце строки или переносить на новую строку слог, состоящий из одного краткого гласного, хотя такое допускается со слогами, состоящими из долгого гласного или дифтонга, например:

неправильно	правильно
у-е	уе
бэ-е	бэе
а-гар	агар
а-баашаха	абаа-шаха,
о-шолсо-ё	ошол-соё
а-баба	аба-ба

3. Не разделять и не переносить и краткое (и), мягкий (ь) и твердый знаки (ь) от предшествующих им букв, например: байра, муль-эн, эрь-ел-дэхэ, подь-еэз.

4. Нельзя разделять и переносить одну из двух букв, обозначающих долгий гласный, например:

неправильно	правильно
бэ-эрхэ	бээ-рэхэ, бээрэ-хэ
хая-аха	хаяя-ха, ха-ляха
хара-аха	хараа-ха, ха-рааха

5. Допускается разделение и перенос второй из двойных согласных, стоящих в позиции между гласными, на следующую строку, оставив первую в конце предыдущей строки, например: ажал-ла, ал-парат, рас-сказ, Рос-сиин. Однако нельзя разделять двойные согласные, стоящие перед другой согласной, например: грипп-тэхэ.

6. Допускается перенос частиц (уступительной и личных), окончаний лично-притяжания, в случае, если в их составе имеется гласная, например: дуу-бү, зун-шье, эжы-мни, аха-мнай, гэр-ши, аба-тнай.

7. Допускается разделение и перенос сложносокращенных слов по слогам, из которых они состоят, например: рай-оно, из-бир-ком, дом-ком, уч-кол-лек-тор.

8. Нельзя разбивать переносом буквенные аббревиатуры, а также их суффиксы и окончания, которые пишутся через дефис, например: ООН, КПРФ, Ту-204, 1-дэх, 551 км, 10 кг.

9. Не допускается перенос знаков препинания на другую строку, кроме тире, стоящей перед второй частью прерванной прямой речи после точки или двоеточия.

10. Нельзя оставлять в конце строки открывающую скобку или открывавшие кавычки или переносить на другую строку закрывающую скобку или закрывающие кавычки.

ПУНКТУАЦИЯ

Точка

§ 88. Точка ставится в конце законченного повествовательного предложения, как полного, так и неполного, а также невосклицательного побудительного предложения, например:

Морицье зобожо эсэшоо, өөнээвөшье

дааража бээрэшооби; санан шуурган

манай түрэл хойто оронай шуурган

мэтэ улам хүснэгтэй хүүен; гансал

тэрэнэй зэрлиг дуунайн аялга дан

уйжартай, гүнгитай байгаа нэн.

Борбилоонууд дал дээгүүр олоороо

хөөрсэгэнэж забга залгүй пишагандаана;

үхэр бурунууд мөөрэлдэнэ, үүгэндэнэ; үхибүү гүйлдэнэ, шуулгадана;

хаалишаг хөөрэлдэнэ, дуулалдана.

Как правило, точки с запятой отделяют части крупные, основные, в то время как запятые обозначают внутреннее членение этих частей. Главное различие между запятой и точкой с запятой в степени длительности паузы ими фиксируемой.

§ 89. Точка с запятой ставится после

ряда распространенных придаточных предложений, относящихся к одному главному, например:

В современной периодической печати получила распространение парцелляция, т.е. расчленение высказывания на части, которые отделяются точками. Посредством этого приема выделяются наиболее важные моменты в сообщении, например: Танай тишиш ошоогүйдэ аргагүй болоно. Энэ гэрээр.

Особенно часто отделяются таким образом обстоятельственные члены предложения. Однако практически любой член предложения может оказаться парцеллированным: подлежащее, сказуемое, дополнение и определение, например: Бана ерэжэ ябана. Тугаараихинай; Ургэнэ нойр ямар гэдэг бэлэйби? нургаалай; Бидэ омогорхоноби. Багшаараа; Убгээвэлдэ дулаан джемпер бэлэглээ. Тэмээнэй ноон.

§ 90. Точка ставится для придания изложению большей выразительности после коротких предложений, рисующих какую-нибудь картину или быструю смену событий, например:

Аяар дээрэ наран. Ангама халуун. Ниодэ алдама тала. Захагий утаар залгагдана хары.

Суглаан дүүрэбэ. Зон бүгээд тараба. Газаа балай харанхы. Налхтай хүйтэн бороо шэрбэнэ. Хүнүүг яран гүйлдэнэ.

Ясли, ухижуудэй сааг, зунаи площацкнууд болон элүүржүүлгүн лагернуудтаа ухижуудые бултын түлөөнгүйгөөр абараг болох; интернат нургулинуудые олоор бариж, хүүгэдье тэндэ миинтээр байлгаг болох; бүхы нургулинуудтаа углөөгүүр түлөөнгүй халуун зээс угдэг болох; нургулинуудтаа нууцалганан узэр гэдэгэе угргэнөөр дэлгэрүүлжэ, тэндэ нурагшадта түлөөнгүй обег угдэг болох; нургулишин хубсаан, нуралсанай ном дэбтэрнүүдье миинтэ болгох гээн зорилго парти ургаа табиан юм.

§ 94. Точка с запятой ставится после распространенных однородных членов предложения, особенно если внутри них имеются запятые, например:

Манай үбгэн зохёолын олон тоото, янза буриин зохёолнууд соонь комсомол басаган Холхойн Ханда; зоригтой эдир пионер Айдархан; хаантаа засагай ургаанаа эрид тэмсэгшид Цыремпил Должоо хоёр; Хорин тайшашаар Николай – Ринчин-Доржо Дымболов, Тарба Жижитов; үбгэн Гоншог, Ямаан Жамса, Тахуунай, Бодисын үбгэн, Цэбүүдэй, Шойндон гарагамба, баян Бадма, дунга шадалтай Галша, Бугаанай, Сайнсаг гудваа, Хара Шарийта гэхэ мэтын олон обращууд өөр өөрынгөө тусхай харгыгаар ами наанаян угргөөг, нюээндэ элихэн харгажаа байха юм.

§ 95. Точка с запятой ставится в конце рубрик перечисления, если рубрики эти не являются самостоятельными предложениями, но достаточно распространены, и особенно если внутри их уже есть какие-либо знаки препинания, например:

Яагааг иимэ олон хурьган абааб гэхээ: 1) илангаяа зунаи, намарай сагта хонидоо таргалуулжа шагаанай ашаар; 2) хонидые саг соонь искущественна аргаар үргэжүүлэнэй ашаар; 3) хони харуулагаа түрүү дүй дүршил нэбтэрүүлэн хэрэглэнэй ашаар.

Запятая

§ 96. Запятая ставится между однородными членами предложения, не соединенными посредством союзов, например:

Нохой, гахай, тахяланууд газаа ябана. нурагшад бэшэнэ, уншана.

Үйтэй Найдан гэже эсэгтэй, үлэнхэ Долгор гэже эхтэй, сэлмэг харахан нюдтэй, сэблэрхэн сагахан шарийтай, тобийт зөвлэхэн угтэй, голоо наанатай Дондог хүбүүн үглөөгүүр эртэхэн бодоог, галайнгаа хажуудаа нэмэхэн ерэжэ нууна.

Примечание. Запятая не ставится, если два однородных члена предложения объединены числительным хоёр в функции служебного слова, например: Нохой гахай хоёр газаа хэйтэн.

Запятая – самый употребительный знак препинания. Но она никогда не ставится между главным и зависимым словом, например, между подлежащим и сказуемым, между определением и определяемым, между дополнением и глаголом, к которому оно относится и т.д.

Запятая также не ставится между членами цельного сочетания слов, т.е. между словами, входящими во фразеологический оборот, а также между компонентами сложносоставного слова.

Запятая не ставится также между парными словами, считающимися разновидностью сложных слов, например: Гэнэ тодхор болох, энэ углөөгүүр оройшог болотор унтаанан үбгэн яраанан мэтгэндээ пэшиэндэгээ үрхэ утаатайгаа хаажархёо юм гү, али ороон гаранан хүнүүд сээр найргүй тамхи татаажархёо юм гү, гэр соо хүхэ утаан манаан тунажаа байба.

§ 97. Запятая ставится между простыми предложениями в составе сложного предложения, если они не соединены союзами, например:

Хадын хүйтэн орьёлнуудай саагуур наран хоргобобо, сайбар манан гол дээгүүр таракаа эхилбэ, энэ үедэ үйлсэдээ дугаагай хонх жэнгиржэ, улаашадай хашхаралдаа абанаа гарасаа хэн.

Хабарай урин гулаан эхилжэ, наруули нэмэрийн газартай түрүүшүн угры сэсэг налбарааг, нонин хоншуухан үнэр хамар юэдэ хангальтана.

Аюушын газаагуур олон морин уяатай, газаа зосоогуур хүн зон үйрэн.

§ 98. В бурятском языке причастные и деепричастные обороты, в отличие от русского языка, обособляются запятыми только сзади; впереди них запятая не ставится, например:

Би нургулинаа гэртээ бусахажаа ябахадаа, Багматай уулзаб. (Ср. русск. Я, возвращаясь из школы домой, встретилася с Бадмой).

Бодисын үбгэн нэгэ углөөгүүр эртээжэ, бодоог борогоо гүүгээ буха модон тэргээдээ хүллөөг, Хара Унтын харгыгаар

хахинуула хахинуулнаар, Хабшуугай буул арай гэж хүрэбэ.

Запятая после оборота ставится лишь в том случае, если между оборотом и словом, к которому он относится, вклиниваются другие слова; если же оборот непосредственно примыкает к зависимому слову, то после него запятая не ставится. Ср. например: Хониг халхи нуриц, углөөнэй нээриунэ бэлшэнэ. Хониг халхи нуриц бэлшэнэ.

В состав одного и того же предложения включаются несколько: и причастные и деепричастные, и простые и самостоятельные. И если необходимо показать, что какой-либо оборот относится не к конечному сказуемому, а ближайшему глагольному слову (ведущему слову следующего оборота или определению или обстоятельству, выраженным причастиями), то после такого оборота запятая обычно не ставится. Например, если в предложении: Бидэ хадын хажуудаа морёо уяаг унашанан хуншии харахая ошободи требуется показать, что слова хадын хажуудаа морёо уяаг относятся не к конечному сказуемому ошободи, а причастию прошедшего времени унашанан, то после указанных слов запятая не ставится и они вместе с причастием осмысливаются как развернутое определение. Если же мы после слова uyaag поставим запятую, то слова хадын хажуудаа морёо уяаг осознаются как деепричастный оборот, относящийся к конечному сказуемому ошободи. В первом случае предложение переводится: "Мы пошли посмотреть на человека, который привязал лошадь около горы и упал", а во втором случае так: "Мы привязали свою лошадь около горы и пошли посмотреть на упавшего человека".

Сэргэш хүбүүн нэрг бодожо саарлан тэмдэгнэйн абааг, утэр тэрэниен хүргэхээс үреэ морёо эмээлээг, нэбээшээ нахинай хүдэлтэр харийлган хатарган саашалба. В этом предложении имеем четыре простых деепричастных оборота и один причастный оборот – обстоятельство цели. Для того чтобы показать, что оборот сэргэш хүбүүн нэрг бодожо относится к глагольному слову абааг, утэр тэрэниен хүргэхээс к слову эмээлээг, а оборот нэбээшээ нахинай хүдэлтэр к следующему парному глагольному слову харийлган хатарган, после указанных оборотов запятые не ставятся.

Причастные и деепричастные обороты обособляются и в том случае, если сопровождаются послелогами, например:

Залуу хүбүүн үбгэнэй гарнаа бууен нуга татан абаажа, налааень шагаажаа үзөөг, бугайнгаа онын доорхатай са-суу, арьятан харанхалан унаба.

Нохойн хүзүүгээ гүлдиглэн, үргээз газартай табаяг хэбтэхээ зуураа, хоёр шэхээ бага-бага хүдэлэгэнэ.

Сэлмэг харахан нюдөөрөө эжы аба хоёртэнгээ нюур шарайень ажагланай шэнти, зөвлэхэнээр ээлжэлэн харанханай нүүлэл, хөөрхэн хоёр гараараа газарнаа нэгэ юумз абааг шэмхэнэ.

Однако по традиции причастные обороты, сочетающиеся с некоторыми послелогами, такими как түлөө, туга, шэнти, агли, багта, багаар, нүүлээр, нүүлдэ, бүри, обычно не обособляются, например:

Илалтаа түйлахын түдээ хамаг хүсээ эршэдхэн тэмсээ.

Дайнай үедэ ара талын зон сэргэшэдээ хүсэд хүрэх юмээр хангахын тулалдаа унтаанан малгайгаа абангүй гэхээр ажалаан гэшээ.

Шинийн өрөнжнээ хойшо сэдхэлни амаршоо.

Ойлгуулжаа хэлэнхэнэйн нүүлээр тэрэш арсладаахая боло.

В таких случаях запятая ставится, если после оборота ощущается четкая пауза. Например, Би шамдаа ойлгосотой байхын тулдаа, энэ бэшэнэнэ орд болгоог үзэхүү.

Харин ханахада, фашистнуудые буулаха бүхэндээ зуу зуугаар мянга мянгаар тоохон тоборог болгожо байхай гэжэ айхабтар хоротой хомхойгоор ханажа, обдуусэн шүүгэш шангаар хабиран байжаа буудана.

Примечание. Запятая не ставится после причастий или деепричастий (с зависимыми от них словами или без них), если они стоят перед именем существительным и определяют его, также не обособляются придаточные определительные предложения, например: Зөвлэхэн хурдан гүйдэлтэй электрическэ поездын ябадал улам түргэдэж, шэхэндэ дүнгинэн байхан абан улам эршэмтэй болон дуулдана. Эртэ наамар болохогүй гээн бодол ехэ эндүүтэй байба.

Запятыми отделяются друг от друга распространенные определения, стоящие перед именем, например:

Энэ ламын хажуудаа хүдөөнөө наяхан асарhan, нэгэ угытэй хүнэй хүбүүн, тархагар харахан Тахуунай гээдэй байгаа нэн. Буу ээбсэг хуряхаа, дэлхийн гээгээнги оронуудай экономикие хүгжөөх асуудалнуудаар манай правительство тодорхой гурдахад оруулаа.

§ 99. Запятая ставится между одинаковыми словами, повторяющимися для обозначения длительности действия, для усиления обращения, просьбы, призыва и т.п., например:

Ябана, ябанаб – мур гаранагүй; сабшанаб, сабшанаб – сараа гаранагүй (загадка).

Юумэ асууна, мунгэ эринэ, намайе, на-майе табигытэй гэлдэнэ; зариманийн урлахаа, зүнэ шарийн шаг улаан болоог, түргэхэн гараацшье ошоно.

Түргэл, түргэл! Город ошоог ерэ.

§ 100. Запятыми обособляются приложения, не заключенные в скобки или не обособленные тире, например:

Одессэ, урга зүгэй угаа тайхан город, аллаг зурхыемни татанааш.

Запятыми обособляются приложения, связанными которых служат слова үнгэрхэдэ, илангаяа, тодорхойлон хэлэхэдэ, ондоогоор хэлэхэдэ, тайлбарилан хэлэхэдэ, жэшэлхэдэ, тэрэ тоодо, тэрээн соо, тэдэн соо и др., например:

Артелин бүхын гэшүүд, үнгэрхэдэй ошоогаа тэдэн соо и др., например:

Түргээдэр бууроо түү – али, нэгэ хаа – угы хаа, илэн гэбэл – угы гэбэл, например:

Углөөдэр бууроо түү – али саан орохо байхаа.

– Нэгэ хаа хоно, угы хаа машинагаа нутгаагаа ошо.

– Зaa, ишгээд бидэх хоёр нэгэн гэбэл зоболонгой далаигаа унажа хосорх, угы гэбэл шагал тэнхээгээ зангижажа, тамаран гараа гээн – ишмэ нэгэ замда зорибо гээшэбди.

§ 106. Запятые ставятся перед разделительными и противительными союзами харин, зүгөөр, тезд, гэбэшье, гэтэр, илангаяа и др., например:

Нургуулига нуряжа байхадаа, олон табые щалиха шашаха, тоомоо таархадаа бэшэ, харин номоол тайнаар эхээх хэрэгтэй.

– Янала тайнаар бэшээ байнаш, зүгөөр нэгэ хэды заанбари оруулхаар.

– Тэрээнэх хэды хэлээбди, тээд ойлгожуултууд үшээл бии ха.

§ 107. Запятые ставятся после союзов аад, хаа, гадна, выражают противительные отношения, например:

Эрхын шэнэн бээтэй аад, эрэ хонгор гуулай (загадка).

– Үнэншэгүй хаа, өөхэдэв харыт.

Нүхэр Багмаев дүй дүршэл ехэтэй багша байханаа гадна, зон ниитын хүдэлмэрэдээ эдхихтэйгээр хабаадалсаагаа.

§ 108. Запятые ставится перед второй частью двухчастных разделительных союзов гу – али, нэгэ хаа – угы хаа, илэн гэбэл – угы гэбэл, например:

Углөөдэр бууроо түү – али саан орохо байхаа.

– Нэгэ хаа хоно, угы хаа машинагаа нутгаагаа ошо.

– Зaa, ишгээд бидэх хоёр нэгэн гэбэл зоболонгой далаигаа унажа хосорх, угы гэбэл шагал тэнхээгээ зангижажа, тамаран гараа гээн – ишмэ замда зорибо гээшэбди.

Двоеточие

§ 109. Двоеточие (а также и тире) ставится перед однородными членами предложения, имеющими перед собой обобщающее слово, например:

Хэнэг мульэн дээрэ үлэшэнэн загаашадаа эдихэ юумэ: сухаари, печенни, консервэ самолёт дээрэнгэ замда зорибо гээшэбди.

М

§ 114. С обеих сторон посредством тире выделяются обособленные приложения, стоящие в середине предложения, например:

Тийхээдэ Очиройн һамган – хуба нюдэтэй, ута шара түбатай, хүдэр бата бэхтэй Рэгээд бэрин – ажалдаа ябахаа, эрэшүүлээс дортодоггүй һэн.

§ 115. Тире ставится между подлежащим и сказуемым, выраженным существительным в именительном падеже (без связки типа: байха, болоха, ёнотой и др.), например:

Догой – жаахан нюотаг, хэдэн үрхэтоо аллаа бүридэхэн.

Шоно – мяахаша амитан юм.

Примечание. Тире не ставится в случае, если подлежащее выражено личным или указательным местоимением, например: Би шофферби. Тэрэ лётчик юм.

§ 116. Тире ставится между двумя предложениями, не соединенными посредством союзов, если второе предложение заключает в себе результат или вывод из того, о чем говорится в первом, или же второе предложение по содержанию противоречит первому, например:

Хүнээтий тохом бороо соо хаяаг үзээрэгтэй – заяандаашье эбэтэрхэгүй.

Адхахага алга дүүрэнэгүй – табихага талаа дүүрэнэ.

Эдийнээтий горшоог – ябахань биршоог. § 117. Тире ставится между двумя (иногда несколькими) словами для обозначения пределов пространственных, временных или количественных, например:

Росси – Америкэ гээнин ниийдэлгэ.

Москва – Пекин гээнин маршрут.

Вопросительный знак

§ 118. В конце вопросительного предложения или слова ставится вопросительный знак, например:

– Зай, хээзээ үбнэндөө орох гэжэ байнабта? – гээд нурана.

– Энэ шиний ном гү?

– Танаймнай нэрэ алгар хэн бэлэй?

Примечание. В случае, если вопросительное предложение стоит первым в составе сложного (непрямой) вопроса, то в конце предложения вопросительный знак не ставится, например: Хайшаа ошохонь бэ, асуул даа. Үсэглэдэр нахитай һэн гү, али угы һэн гү, би мэдэнэгүйли.

Восклицательный знак

§ 119. Восклицательный знак ставится в конце восклицательного предложения, для выражения восхищения, сильного удивления, негодования а также категорического призыва или просьбы например:

– Хуреөл хүбүүн байна! – гэлдэжэ тэндээ байнаан хүнүүг Жаргал үбгэнэй дуулажаар, хүбүүнч магтана.

– һүү, энэнийн нүргэй!

– Яагаа бузар булаг юм гээшб!

– Гүйгүйт, гүйгүйт! – гэжэ эхэ эжэлүүстүй хүлэвээ дэбэн байжа хашкарна.

– Аалидагты! – гэжэ комиссар шаг шууяа табилдаан хүнүүг тээши нүхирөөг: – Дэлгэр! Дэлгэр! Бү зүрхэсэ! Залгажаа нала! – гээб.

§ 120. Восклицательный знак ставится после обращений, междометий, а также слов үтүү, тиимэ, зүб, стоящих в начале предложения, произнесенных с восклицательной интонацией, например:

– Цыргимпил! Ши эндээхээ түргөөр ябыш даа! Бидэнэй наанаа бү зобоогыш!

– гэлдэнэ.

– Аа! Хүнэй ухиие хүндэлэн тана дүүрэжэ, айлай бэрише ажагтуу хулгайж абааг, бэрхэ сэсэнбэй гэжэ бэеэдээ найданан хүдэр улаан хүбүүн та гээшэ гүт?

– Угы! Би хээзэшие хэлэхэгүй! – гэжэ тэрэх харюусаба.

– Тиимэ, тиимэ! Эгээл зохиц!

– Зүй! Ши зүб намайе ойлгоош!

Многоточие

§ 121. Многоточие (три точки) ставится для обозначения незаконченности высказывания, при этом если требуется постановка вопросительного или восклицательного знаков, они ставятся над первой точкой, например:

– Үнтижажа хэбтэнэ.. һэрихгүй бээз, бүхээр үнтижаг эхэнэр шэнги агаш...

– Нээрээхээ би эндэ байна гүб?..

Харыт, харыт!..

§ 122. Многоточие ставится для обозначения заминок в речи, в том числе и внутренних слов, например:

– Байза, яагааг... Хайсан гээд, намаан гаргагаха болоо... Баана колхознооши гаргагаха, сүүдэг болоха, яаха юм гэжэ Хумбаа Даагаа наяа югээ хэлэжэ байгаа һэм даа... гэжэ үг-маг гээб.

... Та... та... танаан үндэр түрэлтэ, - гэжэ шэбэнэнэ.

§ 123. Многоточие ставится в цитатах вместо пропущенных слов, например:

К. Маркс Ф. Энгельс хоёр хүн түрэлтэнэй түүхэ тухай хэлэхэдээ: "...Бүхы обществоуудай түүхэ болбол ангинуудай тэмсэлэй түүхэ мүн" гэжэ бэшэнэн юм.

Скобки

§ 124. В скобки заключаются пояснения, примечания говорящего, если они сказаны во время выражения основной мысли, например:

Санкт-Петербург (эн урдань Rossi гүрэнэй ниислэл байнаан) Нева мүрэн дээрэй байаг.

Тэдэнэй тоогоо Захааминаай аймагай "Rodina" гэжэ колхоз (түрүүлэгшэн Ринчинов) ороно.

Мүрүсөөндээ оролсоон Ээрын леспромхозий модошод (Загарайн аймаг) 9 нарынгас тусебэй үлүүлэн дүүргээб.

§ 125. В скобки заключаются слова, выражающие отношение слушателей к высказываемому, например:

(Альга ташалга).

(Энээдэн).

(Зал соо шэмээтэй болоно).

§ 126. В скобки заключаются имя автора цитаты или название источника, откуда извлечена цитата, например:

"Хүсэ шадалдаа этигэхэ, үүсчэл эзэбхи гаргаха, бэлг шадабария бодотоор бэлэлүүлхэ талаар хүсэлээр оролголго гаргахын тулага хотын хүтэлбэрилэгшээг залуушуулда үнэн зүрхэннөө тухалхые оролдоно" (Г. Айдев).

§ 127. В скобки заключаются ремарки в драматическом произведении, например:

Саран (сухалдан). Юун? Намайе хэшхэлтэй гэхэшини дутаа гү?..

Кавычки

§ 128. Кавычками выделяются цитаты, например:

"Найн эрийн эрдэни ямар гэжэ урдань тоологодог байнаан бэ гэблэ: агнуурин иноуса шадабари, нарин дарханай соло, эд эзлэлгэ, бүхэ барилдалга, номо голдээр харбалга, мори нургалга, найман түрлөө ташуур минаа томолго, элдэгдээгүй арханай зүнэмөөр тушаа хэлгэ, түмэрэш дархан байлга, һээр шаалаа – эд байнаан юм."

"Элүүр энхэ, золтой жаргалтай нүүргээрийг" гэжэ буурал толгойтой үбгэн юреөб.

§ 129. Кавычками выделяются слова, употребляемые в переносном, необычном для себя или ироническом значении, а также устаревшие или новые, неизвестные ранее слова, например:

Гэдээхээ үлдэжэ ердээн ажалшад халуухан хоолоо дуугаралсахаше сүлөөгүй, "габшагай" ёхор умхажэ, горожо мэдэбэз.

Ухибүүд бургаанан "мори" унаад, "ташуурдажа" ябажа гүйлгэлдэнэ.

Арадай хэрэглэмжын эд бараае манайхид алди үргэн ехэ хэмжээгэр бүтээхье хараалж нэгээшье капиталис ороний бии юм наань, манай тусэб "шүүмжэлэгшээ" тэрэниие нэрлэг лэ!

Үхидүүг "улаантан", "сагаантан" болжо наадаба.

Знаки при прямой речи

§ 130. Для обособления прямой речи употребляются тире или кавычки, в частности:

1. В случае, если прямая речь дается с новой строки, то перед ней ставится тире, например:

– Буряад зон болб ямар ажлтай, юу эрхилдэг, зөвөри шадалай талаар, эрдэм нүргуулсан талаар ямар байдаг юм? – гэжэ ехэл хонирхон янзатайгаар асууна.

2. В случае, если прямая речь находится в тексте, то обособляется с обеих сторон кавычками, например:

Мүнхэ баабай тэрэнэй хойноноо заажа: "Ганса мүнгэнэй хойноноо галзуурхан заанние зайдалжа хосорхо хүн гээн юм.

Примечание. Цитата, находящаяся в середине предложения, также заключается в кавычки, но перед ней не ставится двоеточие, например: Хүнэй зүб ёноной амидаралы тодорхойходоо, Эрдэни-Хайлань багша "зунай сагай булжамур мэтээртээ бодогты. Хүнэй энэ наанай угаа үбэлэй үдэртэй" гэжэ айладаан бэлэй.

§ 131. В случае, если прямая речь находится в тексте, то обособляется с обеих сторон кавычками, например:

Мүнхэ баабай тэрэнэй хойноноо заажа: "Ганса мүнгэнэй хойноноо галзуурхан заанние зайдалжа хосорхо хүн гээн юм.

Примечание. Цитата, находящаяся в середине предложения, также заключается в кавычки, но перед ней не ставится двоеточие, например:

– Хүн бэ? Юн болооб?:.. Яагаабта? – гэжэ нанаагаа зобонон янзар ооглобо.

§ 132. а) Если слова автора находятся внутри прямой речи, то перед словами автора ставится какой-либо знак (запятая, вопросительный знак и т.д.), а затем тире, например:

– Ай, шолмо, мори ябуулхадаа яагаа атмаа юм. Сохом намаан дээрээл. Энэ яар агуунаан намайе баанажа, харин ябажа угээгүй байгаалтай, – гэжэ бүдүүгээр бар-бар дуугарааг, Цэбэг тээш хаража: – Зай, хоюулаа тамхи татаая, наашаа хүү, – гэхээтийгэ хамтаа үбэрэө уудалжа, хусын хууханаг алшуураа гаргааг, доошоо дабшалан нуушана.

б) В случае, если после второй части прямой речи нет слов автора, то после неё ставится точка, например:

– Усэгэлдэр баруугаар ябажаар ерээд, – гэжэ Доржо угэгэн аягтай сайнаа, горожо нуутараа дуугарааг. – Болонюн нонинь угы ха гаа.

в) В случае, если после второй части прямой речи имеются слова автора, то после слов автора, стоящих в середине прямой речи ставится запятая с тире, например:

– Пүнсэг бидэ хоёрой буудалган бараж юм бээз – гээд, Гомбо Дугарай хэлээн үтэнүүгээ зэбүүрхэнээ мэдүүлхэгүй хүсэжэ, – Пүнсэг бидэ айлатай гү, или маннаа Пүнсэг айлатай гү, иигээд ябажааныг? – гээб.

г) В случае, если необходимо заключить прямую речь в кавычки, то они ставятся непосредственно перед и после прямой речи, например:

– Худалдаа, хүгшэн, бү хэлэ! Дульдагын партизануулдааар арилаа бээшээл? – гээд Дугаар гансатаа аялгаа нялуун болгож, хоротой гэгшээр ургэлжлэнэ. – Хүгшэн, тэрэнэйши монсогор толгойн хуухалх гэжэ унинэй угээз угээн хүм. Миний урагша ошонон хойно зөөрийн тонож, большевигүүтээ угээн байна.

Примечание. Точка ставится после закрывающей скобки, обособляющей имя автора или название его произведения, например: "Нэгээтэ аргагүй ехэ хүйтэн болоо" (Ж. Тумунов).

д) В случае, если в словах автора имеются два глагола со значением высказывания, из которых один относится к первой части прямой речи, а другой ко второй, то после слов автора ставится двоеточие и тире, например:

– Ябая, хуйтэн, – гэжэ Макаров хээгэд, уурлангяар асууба: – Юундэ аялагай байна?

§ 133. Если несколько реплик следует в строку без указания, кому они принадлежат, то каждая из них выделяется кавычками и, кроме того, отделяется от соседней посредством тире, например:

“Хэлэл гаа, сэбэрхэн басаган, ши мунөөдэр гэрэй оройдо юу хээбши?” – гэжэ асууба. – “Хаанаахаа нахин нахилнаб гэжэ харааб”. – “Яахая?” – “Хаанаахаа нахин, улеэнэб, тэндээхээ жаргал ерэдэг”. – “Тийхээдэши дуугаараа жар